

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

VI

LÄÄNE-VIRUMAA

EESTI KULTUURILOO ÕPPEMATERJAL

VI

LÄÄNE-VIRUMAA

EESTI AJALOO- JA ÜHISKONNAÕPETAJATE SELTS

TALLINN 2012

Õppematerjali koostamist ning väljaandmist on rahastanud Haridus- ja Teadusministeerium.

Kogumiku koostaja Mare Oja

Infotekstide koostajad Harry Laiv ja Teele Jurtom-Lukašin
Tööülesannete autorid Harry Laiv ja Teele Jurtom-Lukašin
Ekspertid Kaja Visnapuu ja Uno Trumm

Infotekstide toimetaja Kärt Jänes-Kapp
Tööülesannete toimetaja Mare Oja
Keeletoimetaja Ene Sepp

© Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Selts, 2012

ISBN 978-9949-9214-0-9 (kogu teos)

ISBN 978-9949-9276-6-1 (6. osa)

ISBN 978-9949-9276-7-8 (6. osa, pdf)

Eessõna

2010. aastal vastu võetud põhikooli ja gümnaasiumi riiklike õppekavade ajaloo ainekavas on rõhutatud kodukoha ajaloo ja kultuuriloo tundmise tähtsust. Uuena on ainekavas kultuurikeskkonna mõiste, mida saab tundma õppida just kodukoha kultuuri ja ajaloo ga seoses. Ainekava seab eesmärgiks, et õpilased mõistaksid oma rolli kultuuripärandi säilitajana ning edasikandjana. Ajaloo õppimise põhimõte on liikuda lähemalt kaugemale, alustades kodukoha ajaloost, ning luua käsitletava teema ja paigaga isiklik seos.

Ainekava taotluste täitmiseks on koostatud õppematerjal kodukohaloo sidumiseks eesti ajaloo ga, et õpetajad saaksid õpikeskkonda suurendada õppekäikudena oma koduümbruses ning koostada kultuuriloolise klassiekskursiooni marsruuti teistesse Eesti piirkondadesse. Õppematerjali võib kasutada Eesti ajalugu õppides nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis koduümbruse ajaloo tundmaõppimiseks ja kultuurikeskkonna mõtestamiseks.

Õppematerjali komplekt koosneb 17 raamatust: igale maakonnale oma raamat, lisaks eraldi raamatud Tallinna ja Tartu kohta.

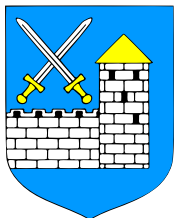
Raamatud on üles ehitatud kronoloogilisel põhimõttel ja struktureeritud Eesti ajaloo ainekava perioodiseeringu alusel. Märksõnade valikul olid aluseks kultuuriväärtuste registrisse kantud objektid, paigad ja ehitised, mis võiksid illustreerida käsitletavat ajaloo teemat, ning teised olulised näited. Õppematerjalis on esindatud erinevad rubriigid, mille kohta leidub käsitletavast perioodist konkreetsetes piirkonnas näiteid: muinasajast asulakohad, matmispaigad, muinaspõllud, hiied, linnamäed ning maalinnad; kesk- ja varauusajast linnused, kirikud ning kloostrid, linnade turuplatsid, raekojad, gildi- ja tsunftihooned; uusajast mõisahäärberid, kõrtsid, seltsi- ja rahvamajad, koolihooned, postijaamad ning tööstusrajatised. Välja pole jäetud ka nõukogudeaegseid kolhoosikeskusi ega tänapäeva elu atraktiivseid sümboleid, mis kunagi omakorda ajalooks saavad. Peale selle saab lugeda paikkonna legende ja teavet piirkonnas asuvate muuseumide kohta.

Õppematerjal valmis ajalooõpetajate koostööprojektina, millesse kaasati kohalikke kultuuriloolasi ja muuseumitöötajaid. Töö käigus kooskõlastati õppematerjali struktuuri ning ühtlustati nõudeid infotekstidele ja õppeülesannetele.

Lääne-Virumaa õppematerjali koostamisel olid autoritele abiks Uno Trumm – SA Virumaa Muuseumid teadusdirektor, Kaja Visnapuu – SA Virumaa Muuseumid muuseumipedagoog ja Külli Heinla – Haljala Gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Õppematerjali koostamist ja väljandmist rahastas Haridus- ja Teadusministeerium. Suur tänu toetajatele!

Kogumiku koostaja

Lääne-Viru maakond

1 jaanuaril 1990 moodustati senise Rakvere rajooni territooriumil Rakvere maakond, mis sama aasta 26. märtsil nimetati ümber Lääne-Viru maakonnaks. 2005. aasta lõpus suurenes maakonna territoorium endise Lehtse valla (Järvamaa) territooriumi võrra. Lääne-Virumaa on rahvaarvult viies ja pindalalt kolmas maakond.

Põhja-Eestisse jääv Lääne-Virumaa hõlmab ajaloolise Virumaa lääneosa. Lääne-Virumaa naabermaakonnad on Ida-Viru, Jõgeva, Harju ja Järva, põhjas piirab maakonda Soome laht. Maakonna keskus on Rakvere linn, mis asub pealinnast Tallinnast 99 km kaugusel. Lääne-Viru maakonnas on kaks omavalitsuslikku linna – Rakvere ja Kunda, kaks vallasest linna – Tapa ja Tamsalu, 21 alevikku ning 377 küla. Maakonda läbivad Tallinna–Narva ja Sõmeru–Pärnu maantee. Tapa on tähtis raudteesõlm ning Kundas asub kaubasadam.

Lääne-Virumaa rahvastikust moodustavad 85 protsenti eestlased. Lääne-Virumaal elasid eesti kultuuri edendajad Friedrich Robert Faehmann, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Eduard Bornhöhe ja Eduard Vilde. Maakonnas sündis loodusteadlane Karl Ernst von Baer ning elas kuulus meresõitja Adam Johann von Krusenstern. Rakveres on üles kasvanud helilooja Arvo Pärt.

Lääne-Virumaa on kuulus oma mõisate rohkuse poolest. Maakonnas on looduskaunis Lahemaa rahvuspark ning mitu ajaloolist rannaküla. Rakverele lisavad tuntuks keskaegne linnus, modernne keskväljak ja Tarva kuju.

Piirkondlik portree Eestist. Statistikaameti e-väljaanne: <http://www.stat.ee/ppe-laane-viru-maakond> (27.03.2012). Virumaa. Koguteos. Koostanud KALJU SAABER. Rakvere, 1996.

Sisukord

MUINASAEG

Kunda Lammasmägi – Teele Jurtom-Lukašin	8
Kunda Hiiemägi ja kivikalme – Teele Jurtom-Lukašin	10
Kloodi linnamägi (Pahnimägi) – Teele Jurtom-Lukašin	12
Pada linnus – Teele Jurtom-Lukašin	14

KESKAEG

Kadrina kirik – Harry Laiv	16
Vao tornlinnus – Teele Jurtom-Lukašin	18
Maarja kabel – Teele Jurtom-Lukašin	20
Toolse ordulinnus – Teele Jurtom-Lukašin	22
Porkuni piiskopilinnus – Teele Jurtom-Lukašin	24

VARAUUSAEG

Rakvere linnus – Tarvanpea kants – Harry Laiv	26
Kongla Anne mälestuskivi – Teele Jurtom-Lukašin	28
Näljakangur – Harry Laiv	30
Sagadi mõis – Harry Laiv	32
Palmse mõis – Harry Laiv	34
Altja küla – Teele Jurtom-Lukašin	36

19. SAJAND JA 20. SAJANDI ALGUS

Viitna kõrts – Teele Jurtom-Lukašin	38
Kunda tsemendivabrik – Teele Jurtom-Lukašin	40
Napoleoni sõdade mälestusmärk – Teele Jurtom-Lukašin	42
Muuga mõis – Teele Jurtom-Lukašin	44
Moe viinavabrik – Teele Jurtom-Lukašin	46
Lasila mõis – Teele Jurtom-Lukašin	48
Kiltsi mõis – Teele Jurtom-Lukašin	50
Roela mõis – Teele Jurtom-Lukašin	52
Jäneda – Teele Jurtom-Lukašin	54
Rakvere linnakodaniku maja – Harry Laiv	56
Rakvere tuuleveski – Teele Jurtom-Lukašin	58
Struve meridiaankaare Simuna–Võivere baasjoone otspunktid – Teele Jurtom-Lukašin	60
Pikaristi postijaam – Teele Jurtom-Lukašin	62
Käsmu – Teele Jurtom-Lukašin	64
Rakvere lihakombinaat – Teele Jurtom-Lukašin	66
Eestimaa rüütelkonna pealik Dellingshausen – Harry Laiv	68

EESTI VABARIIK 1918–1940

Riigitegelase Otto Strandmani sünnikoht – <i>Harry Laiv</i>	70
Rakvere õigeusu kirik – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	72
Vabadussõja ausammas Kadrinas – <i>Harry Laiv</i>	74
Kalame talu – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	76

NÕUKOGUDE AEG

Metsavenna punker Avispeal – <i>Harry Laiv</i>	78
Porkuni lahingupaik – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	80
Nõukogude piirivalvuri käe läbi hukkunute mälestusmärk Letipeal – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i> ...	82
Lahemaa rahvuspark – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	84

ISESEISVUSE TAASTANUD EESTI

Sõna seob – Kadrina emakeeleausammas – <i>Harry Laiv</i>	86
Monument „Okaskroon” – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	88
Mälestusmärk rahavabariigile – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	90
Rakvere keskväljak – <i>Teele Jurtom-Lukašin</i>	92

LEGENDID	94
-----------------------	----

KUULSAD ISIKUD	99
-----------------------------	----

MUUSEUMID	105
------------------------	-----

Kunda Lammasmägi

Kunda Lammasmägi paikneb Viru-Nigula vallas Linnuse külas.

Kui 1871. aastal tegevust alustanud Kunda tsemendivabriku jaoks hakati Kunda lähedalt kaevandama järvekriiti, leiti sellest muistseid luuesemeid. 1886. aastal avastas geoloog ja arheoloog Constantin von Grewingk (1819–1887) Kunda Lammasmäel asulajäänused, mis on andnud nime tervele Läänemere ümbruskonda hõlmanud mesoliitilisele kultuurile – Kunda kultuurile.

Kunda Lammasmägi lõunast. 14.04.2009
Foto: M. Abel. Kultuurimälestiste riiklik register.

Mesoliitikumis ehk keskmisel kiviajal oli Kunda Lammasmägi väike, sadakond meetrit pikk ja 70 meetrit lai saareke madalaveelises järves. Kuigi vesi oli madal, kasutasid toonased asukad ilmselt mingit veesõidukit, milleks tõenäoliselt oli puutüvest valmistatud ruhi – kiviaja kalastaja tähtsaim sõiduvahend.

Uuringute järgi on Lammasmäe asustusjäljed mesoliitilised, pärinedes ajavahemikust 8700–4950 eKr. Lammasmäel elati selle aja sees korduvalt ning suure tõenäosusega hooajaliselt. Muistsed inimesed elatusid kalapüügist ja jahist, ilmselt ka korilusest. Leitud luud lubavad järeldada, et püüti haugi, ahvenat ja linaskit ning kütiti peamiselt põtra ja kobrast, kuigi leitud on ka metssea, ürgveise, metshobuse ja teiste ulukite luid. Jahti peeti lindudelegi, nagu sinikaelpart, aul, laululuik ja hallhani. Kunda Lammasmäelt on leitud ka koeraluid.

Soodsate tingimuste tõttu on Lammasmäel säilinud rohkesti luust ja sarvest tööriistu: ahinguotsi, harpuune, kirvepäid, talbu, jäätuuri, naaskleid ning nooleotsi. Tööriistu tehes on muistne inimene peale luu ja sarve kasutanud kvartsi ning kohalikku tulekivi. Kivist valmistati väikseid kaape- ja lõikeriistu ning lihvitud teraga talbu ja kirveid.

Lammasmäelt on leitud ka merevaigust esemeid, mille hulgas on V-kujuliselt puuritud auguga nõöpe, ning savinõude kilde.

LEMBIT JAANITS, SILVIA LAUL, VELLO LÕUGAS, EVALD TÖNISSON, Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk 36–38.

AIVAR KRIISKA, Aegade alguses. 15 kirjutist kaugemast minevikust. Tallinn, 2004, lk 77.

AIVAR KRIISKA, ANDRES TVAURI, Eesti muinasaeg. Tallinn, 2002, lk 29–30.

Muistsed asulad ja linnused. Toimetanud HARRI MOORA, LEMBIT JAANITS. Tallinn, 1955, lk 179.

1. Milliseid muistseid tööriistu on Lammasmäelt leitud? Tooge näiteid.

---

2. Mis kivimeid Lamasmäe elanikud mesoliitikumis kasutasid?

---

3. Mis loomi Lamasmäe elanikud küttisid?

---

4. Mida järeldate elu kohta mesoliitikumis kolme esimese küsimuse vastuste alusel?

---

5. Mis tähtsus on Kunda Lamasmäel Euroopa ajaloos?

---

6. Võrrelge Kunda Lamasmäe asulakohta Pulli asulakohaga. Otsige Pulli asula kohta andmeid internetist või teatmeteostest.

	Kunda Lammasmägi	Pulli asula
Dateering		
Leitud luuesemed		
Leitud kiviesemed		
Mis ulukeid jahiti?		

Järeldused: _____

Kunda Hiimägi ja kivikalme

Kunda Hiimägi – loodus- ja muinsuskaitse alla võetud vallseljandik – asub Kunda linna piiri lähedal ajaloolises Mahu kihelkonnas.

Rahvapärимuse järgi kasvavad Hiimäel kunagi võimsad tammed ja seisid suured kivid. Hiies käidi palvetamas, haigusi ravimas ning ohvreid toomas. Hiimäe järsu kallaku all olevat olnud asula. Uueimal ajal on Hiimäel peetud simmaneid ja tantsupidusid. Rahvajuttudest on teada, et Kunda mõisnik lasknud Hiimäelt puud maha raiuda ning sinna karja- ja põllumaad rajada.

Tarandkalmed Kunda Hiimäel. 25.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

2003. aastal avastati Kunda Hiimäelt kivikalme, millest suurema osa on hävitanud nõukogude ajal Hiimäe ühele küljele rajatud kruusakarjäär. 2004. aastal alustati kalmel päästekaevamisi, mille leidudest moodustasid valdava osa inim- ja loomaluud. Leiti ka savinõukilde ning mõni pisike pronksese. Ühest matusepaigast tuli päevavalgele kolm väikest ketaspeaga ehtenõela, mis on valmistatud rauast. Need on vanimad rauast esemed, mis on Eestist leitud.

Kaevamiste ajal selgus, et Kunda Hiimäe tarandkalme struktuur on kõrgjas ning see on väiksem ja korrapäratum kui tarandkalmed tavaliselt. Peale mõne erandi avastati taranditest panusteta laibamatused, mis on radiosüsiniku meetodil dateeritud perioodi 730–410 eKr ehk pronksi- ja rauaaja piirimaile. Avastati matuseid, kus pead ja keha oli koheldud erinevalt: kahe matuse puhul oli surnu pea põletatud ning keha maetud. Leiti ka neli eraldi kolpa, mis kinnitavad inimese pea olulist kohta toonases matmiskombestikis ja surmakultuuris.

Kunda Hiimäe kalme on tähtis infoallikas pronksiaja lõpu ning rauaaja alguse surmakultuuri, rituaalide ja usundi, ent ka toleaeagsete inimeste ning ühiskonna kohta.

MADIS ARUKASK, Eestimaa looduslikud pühapaigad: <http://maatundmine.estinst.ee/kohad/kunda/kunda-hiimagi/> (15.05.2011).

TÖNNO JONUUS, MARGE KONSA, Kunda hiimägi – kalmeväli ja pühakoht. – Eesti Loodus, 2005, 3, lk 20–23.

MARGE KONSA, Kunda Hiimäe kivikalme. Arheoloogilised uuringud: <http://www.history.ee/arheo/uuringud.htm> (05.01.2012).

VALTER LANG, Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu, 2007, lk 108.

TANEL MAZUR, Kunda Hiimägi peitis endas üht Eesti vanimat metalleset. – Eesti Päevaleht, 25.08.2005.

Vastake küsimustele, tuginedes teabetekstile ja teatmeteoste.

1. Mis toiminguid peeti hiites?

---

2. Millised inimtegevused on mõjunud Kunda Hiimäele hävitavalt? Tooge näiteid.

---

3. Mis esemeid leiti Kunda Hiimäelt avastatud kivikaldest? Mis tähtsus on leitud esemetel Eesti esiajaloo?

Leiud: _____

Tähtsus: _____

---

4. Kirjeldage Kunda kivikalmetest leitud tõendite põhjal muistseid (pronksiaja lõpu ja rauaaja alguse) matmiskombeid.

Kloodi linnamägi (Pahnimägi)

Kloodi Pahnimägi asub Rakverest kuus ja pool kilomeetrit loode pool Päide külas.

Pahnimägi on poolteist kilomeetrit pikk põhjalõunasuunaline vallseljak, millest linnusena on kasutatud peaharu lõunapoolset osa. Linnuse idakülge kaitses kaks vallseljakuharu, millest moodustus linnamäe kaitseks kaks valli. Läänes kaitses linnust järsk looduslik nõlv. Lääneküljes paikneb ka looduslik terrass, mis oli kasutusel linnuseõuena.

Kloodi Pahnimäe lõunakülg. 1960

Foto: Veljo Ranniku fotokogu. Kultuurimälestiste riiklik register

Kloodi linnus on üks suuremaid Eestis, linnuseõue pindala oli 6200 ruutmeetrit.

1951.–1952. aastal toimusid Kloodi linnamäel arheoloogilised kaevamised, mille tulemusena eristatakse linnamäel tänapäeval kaht ehitusjärku. Linnuse vall oli kuhjatud kividest ja kruusast, selgeid müürijäänuseid kaevamistel ei leitud. Avastatud paeplaadid võivad osutada mingile kivikonstruktsioonile, põhjavallist on leitud palkrajatistest pärinevaid tukke ning sütt.

Kloodi linnamäe nelinurkset õue katab kümme-kümne sentimeetri paksune põlemisjälgedega kultuurikiht, millest on leitud väikeste, käsitsi valmistatud savinõude kilde, mis on dateeritud 1. aastatuhandesse ehk rooma rauaaega. Erilisemad leiud on must kiilapinnalise nõu katke ning rooma rauaaegast, 3.–4. sajandist pärit kuldfooliumiga kaetud kaksikhelmes.

Kloodi linnamäel paikneb monument, kuhu on märgitud kõik Eesti muinaslinnuste asupaigad.

1. Millal algas Klodi linnamäel inimtegevus?

---

2. Kuidas oli Klodi linnus kaitstud?

---

3. Mis esemeid on leitud Klodi linnamäelt?

---

4. Mis järeldusi saame kolme esimese küsimuse vastuste alusel teha inimtegevuse kohta Klodi linnamäel?

---

5. Uurige välja, kus Lääne-Virumaal oli veel muinasaegseid linnuseid. Tooge näiteid.

Pada linnus

Viru-Nigula valda Tallinna–Narva maantee äärde jääb Padaorg, kus on lähedikkude kaks linnamäge.

Pada I (suur) linnamägi oli oma aja (keskmise rauaaja) tüüpiline neemiklinnus, mida kaitses kolmest küljest Pada jõe org. Linnuseõu oli tasane ning ümbritsetud 1,5–3 meetri kõrguse ringvalliga, millesse oli jäetud kaks ava. Vallikuhjatist piiras mõlemalt poolt paeplaatidest müür, mis on säilinud 1,4 meetri kõrgusena. Sõeproovi abil on leitud, et linnuses olid puitrajatised,

Pada linnuse taastatud väravakäik. 25.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

mis ehitati muinasaja lõpul, s.o 11.–13. sajandil. Linnuse kirdenurgas oli väravakäik. Vallirajatised kujutasid tunnelisarnast puitkonstruktsioonidega ehitist, mis ühendas valliharjal paiknevaid kindlustusi. Oletatavalt asus värava kõrval kaitseplatvorm.

Arheoloogilistel kaevamistel (1979, 1983–1986) on Pada I linnusest avastatud kaks eriaegset kultuurikihti. Alumisest, 7.–11. sajandi kihist pärinevad käsitsi valmistatud keraamika killud. Ülemisest, 12.–13. sajandi kihist on leitud neli ahjualust, kolm traadist pronkskäevõru, rullotstega hoburaudsõlg, noakujuline viskeodaots ja harulise teravikuga raudkannused.

Suure linnuse väravakäik taastati aastail 1986–1987.

Linnusest idas paikneb 12.–13. sajandi maa-alune kalmistu.

Pada II (väike) linnamägi asus samuti neemikul, esimesest 300 meetrit kagu poole. Seda linnust kaitses Pada jõe ürgorg põhjast ja läänest.

Pada II linnamägi rajati varem (6. või 7. sajandil) kui I linnamägi ning jäeti maha kas 10. sajandi lõpus või 11. sajandi alguses, seega ilmselt enne suure linnamäe rajamist.

Arheoloogilistel kaevamistel (1977–1979) leitud paekivimüür on säilinud ühe meetri kõrgusena. Tugevad põlemisjäljed kividel osutavad tules hävinud puitehitistele. Linnuseõue kultuurikiht on õhuke. Leitud on ainult ühe koldeaseme jäänused, käsitsi valmistatud savinõude kilde, noatera katke ja raudnõel.

1. Võrrelge Pada I ja II linnamäge.

	Pada I linnamägi	Pada II linnamägi
Mis sajanditel oli asustatud?		
Millised olid kaitserajatised?		
Tähtsamad leiud		

2. Mis olid väljakaevamiste peamised tulemused?

---

3. Selgitage, kus Eestis on veel samast perioodist linnamägesid uuritud. Mida on leitud sarnast, mida erinevat?

Kadrina kirik

Kadrina alevik, Kadrina valla keskus, jääb maakonnakeskusest Rakverest 14 kilomeetrit Tapa ja Paide poole. Muinasajal kuulus Kadrina, toona veel Tõrvestevere (Tristfer), Repeli kihelkonda. Kohanimi Kadrina on tuletatud Kadrina Pühale Katariinale pühitsetud kiriku ja koguduse nimest.

Kadrina kiriku nimipühak Püha Katariina ei ole mitte Sienast pärit tuntud 14. sajandi naispühak, vaid 3. või 4. sajandil tegutsenud Aleksandria Katariina. Legend räägib temast kui Kristuse taevasest abikaasast, kes hakkas meeldima pagankeiser Maximinusele (270–313, Rooma keiser 308–313). Viimane kiusas taga kristlasi ja lootis veenda Katariinat kristlusest loobuma. See ei õnnestunud ning raevunud keiser käskis naise nelja ogalise ratta vahele siduda ja lõhki tõmata. Kui karistust hakati täide viima, ilmus taevast tuli, mis põletas rattad. Siis löödi Katariinal pea maha. Ratas (mõnikord katkine ratas) on Katariina atribuut, mida näeme ka tänapäevasel Kadrina valla vapil.

15. sajandi kolmandal veerandil asus praeguse Kadrina kiriku kohal väike tornita kirik, kus oli pisike nelinurkne võlvitud koor ja võlvimata pikihoone. 15. sajandi lõpus võlviti see kolmelööviliseks gooti stiilis kodakirikuks, mille juurde ehitati samasugune madala võlviga käärkamber. Kiriku lääneseinas varem paiknenud romaani stiilis petiknišid on viinud mõttele, et ehitust võidi alustada romaani stiilis, aga jätkati gooti stiilis. Kiriku pikihoone võidukaare jalamil on kolmiklehed, mida kunstiteadlase Villem Raami arvates pole Tallinnast ida pool üldiselt kasutatud.

Kadrina kirikul on tõenäoliselt olnud kaitsefunktsioon, millele viitavad kõrgel asetsevad kitsad aknaavad. Paksud müürid ja võlvipealne võimaldasid kasutada kirikut pelgupaigana.

Kiriku vanemast sisustusest on dateeritav 1490. aastail Saksamaalt toodud elusuuruses Kristuse figuuriga saarepuust krutsifiks. Tegemist on ainsa kirikus säilinud asjaga, mis on umbkaudu nii sama vana kui kirikuhoone ise.

16. sajandi algul ehitatud torni kiiver ja sellega koos uus katus valmisid 1684. aastal. Torni tippu paigutati kukk – Püha Peetruse sümbol. Põhjasõja ajal 1702. aastal venelaste rüüsteretke ajal sai Kadrina kirik rängalt kannatada. Uus kellatorn püstitati 1818. aastal. Hiljem on kiriku katus ja torn mitmel korral saanud välgutabamuse ja põlenud. Kirik sai kannatada ka 1941. aasta sõjasündmustes. 1960. aastate alguses taastati torn, mille kõrgus on 46 meetrit.

Kadrina kirik on muinsuskaitse all kui piirkonna ja ajastu tüüpiline sakraalhoone.

Kadrina kirik. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

1. Kuidas on Kadrina oma nime saanud?

---

2. Kuidas on 3. sajandil tegutsenud Aleksandria Katariina seotud Kadrina valla vapiga?

---

3. Kadrina kirikus on töötanud mitu silmapaistvat pastorit, kes on jätnud oma jälje Eesti kultuurilukku. Viiele tuntud Kadrina kirikuõpetajale on kiriku seinale paigaldatud mälestustahvlid. Kes on need kirikuõpetajad? Mille poolest on nad läinud Kadrina ja Eesti kultuurilukku?

Nimi: _____

Saavutus: _____

Nimi: _____

Saavutus: _____

Nimi: _____

Saavutus: _____

Nimi: _____

Saavutus: _____

Nimi: _____

Saavutus: _____

---

4. Kirjeldage lühidalt Kadrina kiriku ehitusetappe.

Vao tornlinnus

Vao külas Väike-Maarja vallas asub Vao tornlinnus (vasallilinnus), mis oli kunagise Vao mõisa peahoone.

Põhiplaani ruudukujuline linnus on rajatud ühes järgus 15. sajandi lõpus. Sel oli nii eluaseme- kui ka kaitsefunktsioon. Neljakorruline linnus on kümnekond meetrit kõrge. Torni pääses teise korruse kaudu mööda kerget puidust välistreppi, mida oli hõlbustanud üles tõmmata. Ukseava külgedel on tänapäevalgi näha riivpalgi avad. Praegune ukseava on hilisem juurdeehitis.

Vao tornlinnuse esimene ja teine korrus olid võlvitud. Esimesel korrusel asus kelder, teisel korrusel paiknesid töö- ja esindusruumid, mille aknad olid trellitatud. Kolmandal korrusel oli kamina ja danskeriga elamisruum, samuti kabel, kus peeti jumalateenistusi. Neljas korrus oli kaitsekorrus, mille seintesse olid jäetud laskeavad. Kõiki korruseid ühendas kitsas vaa-teavadega trepikäik.

Linnust kasutati mõisa peahoonena 1770. aastateni.

Tornlinnuseid oli Eestis 14.–15. sajandil arvukalt, kuid praeguseks on suurem osa neist hävinenud või varemetes. Hästi säilinud ja restaureeritud on üksnes kaks tornlinnust – Vao ja Kiiu. Vao tornlinnust restaureeriti 1986. aastal, muuseum avati seal 1991. aastal.

Rahvajuttude järgi olevat Vao tornlinnusest viinud maa-alune salakäik kolme kilomeetri kaugusel asuvasse Kiltsi mõisa.

KALVI ALUVE, Eesti keskaegsed linnused. Tallinn, 1993, lk 54–56.

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/vao.shtml> (01.06.2011).

Väike-Maarja vald: <http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=109> (01.06.2011).

Vao Tornlinnus. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

1. Millal rajati Vao tornlinnus?

---

2. Uurige välja, kuhu Eestis veel niisuguseid torne ehitati.

---

3. Millised torni ehituse iseärasused kaitsesid Vao tornlinnuse elanikke? Tooge näiteid.

---

4. Joonistage tornlinnuse läbilõige ja kandke sellele märksõnadega ruumide nimetused. Seletage ka ruumide funktsioone.

5. Seletage mõistet *dansker*.

---

6. Mis asub Vao tornlinnuses tänapäeval?

Maarja kabel

Maarja kabeli ehk Sõja-Maarja kiriku varemed seisavad Viru-Nigulast pool kilomeetrit ida pool. Maarja kabel, mis on pühitsetud Neitsi Maarjale ja sellest ka nime saanud, on Virumaa vanim kivist sakraal-ehtis.

Oletatavasti on Maarja kabel ehitatud mälestustähiseks lahingule, mille 1268. aastal pidasid Viru-Nigula lähedal Liivi ordu ja Vene väed. Lahing lõppes Liivi ordu võiduga.

Pärast luterlikku reformat-siooni jäi kabel hoolduseta ning muutus rahvaliku eba-usu keskuseks. See põhjustas kabeli osalise lammutamise, mispeale hakkas lagunema ka järelejäänud osa.

Varemete põhjal on järelda-tud, et kabeli plaan meenu-tas võrdhaarset risti, millega liitus väike nelinurkne koor. Hoone keskosa ja koor olid kaetud ristvõlviga. Kabel eri-nes oluliselt teistest samal ajal ehitatud pühakodadest oma idast tulnud ehituslaadi tõttu, mis meenutab Kesk-Venemaal 13. sajandi algul kujunenud väikekiriku tüüpi.

Maarja kabeli varemed. 25.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

1. Mille poolest on Maarja kabel eriline?

---

2. Millal ja mille mälestuseks olevat Maarja kabel ehitatud?

---

3. Miks jäi Maarja kabel varemetesse?

---

4. Joonistage Maarja kabeli põhiplaan.

5. Uurige internetist Maarja kabeliga seotud legende.

Toolse ordulinnus

Toolse linnuse varemed. 25.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Vihula vallas Toolse külas asub Toolse ordulinnus, mis on kõige mereäärsem ja noorem keskaegne linnus Eestis. Arvatakse, et kindlustus ehitati Toolse sadama kaitsmiseks mereröövlite eest.

Toolse linnuse laskis rajada Liivi ordu meister Johann Wolthus von Herse (?–1472; ordumeister 1470–1471) 1471. aastal. Linnus on ehitatud viies järgus ning 16. sajandi algul kohandatud tulirelvadele.

Varemete põhjal saab järeldada, et põhiplaanilt oli neemele rajatud linnus pikk ida-läänesuunaline hoone, millel oli kolm torni ja loodeküljes rondeel. Maa poolt kaitses linnust väiksem vallide ning kraavidega kindlustatud eellinnus. Müüre ja torne ehtisid sakmed ning nendevahelised laskepilud. Kogu linnuse ülaääres kulges kaitsekäik. Linnuse põhjaküljel olid latriinid ja dansker.

Liivi sõjas (1558–1583) käis Toolse ordulinnus käest kätte ning jäi lõpuks Rootsi vägede valdusesse. Toolse linnus oli purustatud hiljemalt 1638. aastaks.

Toolse linnuse varemed kuuluvad SA Virumaa Muuseumidele. 2006. aastal toimusid väravatornis arheoloogilised kaevamised. Linnuse varemeid on konserveeritud, kuid nende seisukord ei ole kiita. Linnuse läänemüür on vajumise tõttu kinnitatud tõmmitsataga, milleta oleks see arvatavasti juba neemelt alla varisenud.

Toolse linnuse kohta on räägitud palju legende. Linnuses olevat kunagi elanud rüütel Otto, kes meelitanud tuledega merelt laevu karidele ning seejärel röövitud neid. Nii olevat ta kogunud suure varanduse, mis on siiani kusagil linnuse lähedal peidus. Veel pajatatakse lugusid maa-alusest salakäigust, mis olevat ühendanud Toolse linnust Rakvere linnusega.

1. Millal ehitati Toolse linnus?

---

2. Mis eesmärgiga ehitati Toolse linnus? Mis tüüpi linnus see on?

---

3. Mis seisukorras on Toolse linnus praegu?

---

4. Joonistage kirjelduse järgi oma vihikusse linnuse plaan ja koostage selgitav legend linnuse ehitusosade kohta.

5. Seletage mõisteid.

rondeel – _____

laskepilud – _____

dansker – _____

sakmed – _____

kaitsekäik – _____

latriin – _____

6. Uurige erinevatest allikatest Toolse linnuse käekäigu kohta Liivi sõjast Põhjasõja lõpuni.

---

7. Uurige ja pange kirja Toolse linnuse kohta käivaid legende. Kas mõnel neist võiks ka tõepõhi all olla? Põhjendage.

Porkuni piiskopilinnus

Tamsalu vallas Porkunis paisjärve keskel seisab tänapäeval Porkuni piiskopilinnuse säilinud viiekorruseline värava- ja kaitsetorn. Mitme uurija arvates olevat Porkuni järve keskel asunud 13. sajandil muinaslinnus, ent kindlaid tõendeid linnuse olemasolu kohta leitud ei ole.

Piiskopilinnus rajati Porkunisse Tallinna piiskopi Simon von der Borchi (?–1492, Tallinna piiskop 1477–1492) korraldusel aastail 1477–1479. Piiskop Borchi nimest on paik saanud ka nime Porkuni – tollal Borkholm. Ehituse põhjuseks olid Liivi ordu sisevastuolud ja võimalik Vene oht, näiteks 1478. aastal vallutas Moskva Novgorodi vürstiriigi.

Porkuni piiskopilinnus, mis oli üks kahest Tallinna piiskopile kuulunud linnusest, oli laagerkastell-linnus. Linnuse nurkades olid poolümarad kaitsetornid. Linnuseõue keskel asus väike kirik. Nüüdseks on säilinud üksnes väravatorn, müüridest ja teistest tornidest on alles ainult maa-alused vundamendiosad.

Porkuni linnus jäi varemetesse Liivi sõja (1558–1583) ajal ja pärast seda, kui venelased linnuse 1588. aastal vallutasid ning maha põletasid.

1790. aastail toimusid Porkunis linnuse kabeli asukohas ühed esimesed teadaolevad arheoloogilised väljakaevamised Eesti alal. Leiti kivist ristimiskarikas, joogikann ja raidvapp, mis kuulus piiskop Johann Blankenfeldile, kelle ajal 16. sajandi esimesel poolel ehitati väravatornile neljas ja viies korrus. 1820. aastal parandati säilinud väravatorni ning tehti selle ülaosale sakmikrinnatis.

Väravatorni varemed restaureeriti 1980. aastail Porkuni Kurtide Kooli puhkeruumide ja muuseumi tarbeks. 1992. aastast tegutseb tornis paemuuseum, mis tutvustab Eesti rahvuskivi paekivi ning annab ülevaate Porkuni linnuse ja mõisa ajaloost.

MTÜ Porkuni: <http://www.porkuni.ee/?op=body&id=33> (20.06.2011).
VILLEM RAAM, Eesti arhitektuur. 3. Tallinn, 1997, lk 149.

Porkuni linnuse säilinud kaitsetorn. 26.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

1. Millal ehitati Porkuni linnus?

---

2. Kes oli Simon von der Borch ja kuidas oli ta seotud Porkuniga?

---

3. Millal hävines Porkuni ordulinnus?

---

4. Milliseid täiendusi ja millal on tehtud ainsale säilinud tornile?

---

5. Kuidas on kasutatud Porkuni ordulinnuse väravatorni 20. sajandi teisest poolest tänapäevani?

---

6. Iseloomustage laagerkastell-linnust.

---

7. Uurige välja, kus Eestis veel sellist tüüpi linnuseid on.

Rakvere linnus – Tarvanpea kants

Tänapäeva Lääne-Viru maakonna keskus Rakveres seisab varemisi üks muistse Virumaa suuremaid linnuseid – Rakvere ordulinnus.

Rakvere ehk Tarvanpea saksakeelne nimi oli Wesenberg (saksa *visent* – tarvas). Kohanime Rakovor mainitakse esimest korda 1268. aastal seoses Vene sõjaväe rüüsteretkega Rakvere linnuse alla.

Rakvere linnus. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Kivilinnust hakkasid Rakverre rajama 13. sajandi

lõpul taanlased. 14. sajandi esimesel poolel seisis Vallimäel ringmüürlinnus, mille müür moodustas pinnamoodi järgides ebakorrapärase nelinurga. Pärast 1347. aastat, mil Viru- ja Harjumaa läksid üle Liivi ordu valdusse, alustati linnuses suurejoonelisi ja mitmejärgulisi ümberehitustöid, mis jätkusid kolme sajandi vältel. Senine ringmüürlinnus asendus konvendihoonega, mis saavutas tüüpilise väljanägemise küll alles 16. sajandi esimesel poolel, kui kerkis kolmekorruseline lõunatiib koos kahe neljakorruselise torniga.

Orduajal elas linnuses foogt, kes kontrollis ning juhtis Rakvere foogtkonna haldamist, majandamist ja sõjalist kaitset. Linnus polnud pelgalt piirkonna poliitiline keskus, vaid ka relvastatud tugipunkt, oma ajastu kõige kaasaegsemaid sõjalisi uuendusi arvestav militaarne kompleks. Peale garnisoni majutamise pidi see võimaldama vajaduse korral peavarju ümberkaudsetele aadlikele ning Rakvere linna kodanikele. 13. sajandist juurdunud põhimõtte järgi eestlasi linnusesse elama ei võetud.

Liivi sõja ajal vallutasid Rakvere venelased (1559), kes ehisasid Vallimäele ümber vallikraavi tugeva eelkaitsevööndi. 1581. aastal läks linnus rootslaste kätte ja muudeti piirkondlikuks halduspunktiks – Rakverest sai linnuseläani keskus. 1602. aasta suvel vallutasid Rakvere poolakad, kes hoidsid linnust enda käes kolm aastat ning laskisid selle taganemisel õhku.

Aastast 1618 kuulus linnus veel säilinud ruumidega Reinhold von Brederodele (1567–1633), kes pani aluse Rakvere mõisale. Kui praegusele Teatrimäele olid kerkinud uhke mõisahäärber ja selle kõrvalhooned, hüljati linnus lõplikult.

Rakvere linnuse varemete hooldamisele ja konserveerimisele hakati mõtlema juba 1880. aastail, mil Rakvere linnapeaks oli apteeker Johann Nikolai Dehio. 1901. aastal moodustati viiest Virumaa mõisnikust koosnev linnusevaremete hooldamise komitee, kes hakkas raha koguma. 1919. aasta maaseadusega läks linnus Rakvere linnale. 1975. aastal alustati linnuse ajaloo põhjalikumalt uurimist, varemete väljakaevamist ning renoveerimist. 18. mail 1988 avati linnus kui muuseum külastajatele. Tänapäeval on Rakvere linnus SA Virumaa Muuseumid valduses. Linnusevaremed on renoveeritud, enamik ruume taastatud ja sisustatud. 2012. aasta juunis lõpetatakse ulatuslikud renoveerimistööd ning muuseum muutub avatuks aasta ringi.

1. Muinasaegne Rakvere linnus oli ehitatud puidust, kuigi kohalik paekivi oli ehitusmaterjalina juba tuntud. Miks ehitati linnus puidust?

---

2. Reastage ajaliselt Rakvere kivilinnuse valdajad alates varasemast. Selleks uurige konvendihoones olevaid stende.

---

3. Uurige Rakvere linnuse ajatelge ja tooge esile teie arvates kaks kõige tähtsamat daatumit linnuse ajaloos. Põhjendage oma valikut.

Daatum: _____

Põhjendus: _____

Daatum: _____

Põhjendus: _____

---

4. Linnuse eeshoovis on puittahvlid Russowi kroonika Rakveret käsitleva tekstiga. Kuidas need selgitavad Ivo Schenkenbergi seotust Rakvere linnusega?

---

5. Linnusega on seotud mitu ehitist. Uurige, milleks kasutati järgmisi ehitisi või ehitise osi:

latriin – _____

refektoorium – _____

dansker – _____

rondeel – _____

6. Kuidas on Rakvere linnusega/linnaga seotud järgmised isikud:

Erik VI Menved – _____

Waldemar III – _____

Huyn von Amstenrath – _____

Pontus de la Gardie – _____

kuninganna Kristiina – _____

Kongla Anne mälestuskivi

Viru-Nigula kirikuaia taga on mälestuskivi, mis on pühendatud 2. mail 1640. aastal Pada mõisas peetud kohtuistungiga otsusega surma mõistetud Kongla küla naisele Annele. Mälestuskivi avati 20. mail 1990. aastal, 335 aastat pärast kohtuistungit austusavaldusena kõigi aegade teisitimõtlejatele, kelle tegevus on aidanud säilitada eestlust, samuti kõigile Eesti nõidadele ja ravitsejatele.

Kongla Anne protsess on üks tuntumaid Eestis peetud nõiaprotsesse, mis lõppes süüdistatava tulesurmaga. Kogu sündmustiku tuntuks on kaasa aidanud asjaolu, et Kongla Anne ülekuulamise protokoll 1640. aastast on säilinud. Oma panuse sellesse tuntuksesse on andnud ka pastor Otto Wilhelm Masing (1763–1832), kes protokollit ümberjutustuse juba 1825. aastal oma Marahva Nädala-Lehes eestikeelsena avaldas.

Viiburist Virumaale kolinud Anne tütar olevat olnud mõisas amm, kuni imetatav mõisapreili haigestus ja suri. Ann vahistati pärast seda, kui ta oli püüdnud mõisapreilit ravida, ent tagajärjelt. Oletatavasti üritas Ann päästa oma tüdruku mõrvasüüdistusest ning rääkis, kuidas ta moondas end nähtamatuks koeraks ja käis Billingshausenite mõisas last haigeks tegemas. Ülestunnistuse usutavamaks muutmiseks lisas ta libahundiks käimise ning osaluse Varudi mõisa süütamises, kus ta olevat käinud tuulispasana. Oma kaasosalisena nimetas ta Varudist pärit naist Kärti, keda samuti piinati, kuid kes midagi üles ei tunnistanud. Anne elu lõppes tuleriidal, sest kiriku arvates vabastas põletamine inimese hinge saatana küüsisist.

Kongla Anne mälestuskivi. 25.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

HELMUT ELSTROK, Pilguheit meie kodurajooni süngesse sajandisse. – Punane Täht, 08.07.1986.

RAINER KERGE, KAJA ROOMETS, Eesti nõid on tarvilike oskustega spetsialist. – Öhtuleht, 30.04.2010.

MAIA MADAR, Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini. – Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik. III. Tallinn, 1987, lk 124–145.

1. Kes oli Kongla Ann?

---

2. Miks tunnistas Kongla Ann end nõidumises süüdi?

---

3. Kas Ann oli teie arvates nõid? Põhjendage oma arvamust.

---

4. Kirjeldage tüüpilist nõiaprotsessi. Millal toimusid nõiaprotsessid Euroopas?

---

5. Miks püstitati Kongla Annele mälestuskivi? Mida see sümboliseerib?

---

6. Uurige välja, kas mõnes teises Eesti paigas on teada samasuguseid juhtumeid.

Näljakangur

Palmse Näljakangur. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Vihula vallas Palmse külas Palmse mõisast mõnisada meetrit Võsu poole sõites jäävad vasakule poole põllule Näljakangrud. Pärimuse järgi on need kivikangrud kokku korjatud suure näljahäda aegu aastail 1695–1697, kui parun Gustav Christian von der Pahlen andnud talumeestele nälja leevendamiseks vilja. Tänuhäheks puhastanud talupojad tema põllud kividest ning kandnud need hunnikutesse. Esialgu oli kivikangruid kümnekond, kuid maaparandus jättis neist järele kaks.

Aastail 1695 ja 1696 tabas Eestit ning ümberkaudseid alasid suur viljakaldus. Christian Kelchi (1657–1710) kroonika järgi olevat 1695. aastal sadanud jaanipäevast mihklipäevani külma vihma, mistõttu jäi tegemata hein ega saanud õitseda ja valmida rukis. Järgmise aasta ilm oli samasugune. Seemnevilja puudumise või halbade ilmaolude tõttu jäi sügisel kolmandik põldudest sööti.

1696. aastal hakkasid esimesed inimesed nälga surema. Paljud lahkusid kodudest, et toitu otsida. Suure näljaga prooviti süüa kõike, mis kätte sattus – õlgi, puukoort, sõnnikut, kärvanud loomi ja isegi laipu. Paljud inimesed läksid linnadesse, kus nappis samuti toitu. 1697. aasta kevadel, kui lumi sulas, leiti teede ja asulate ümbruses palju laipu. Puhkes düsenteeria ning plekilise tüüfuse epideemia. Eriti rängalt tabas näljahäda vaesemaid kihte – vabadikke, sulaseid ja teenijaid. Kroonik Kelch, kes oli nälja-aastatel kirikuõpetaja Viru-Jaagupis ja Järva-Jaanis, on kirjutanud, kuidas sulaseid ning tüdrukuid hulganisti lahti lasti.

Rootsi võimud näljahädalisi ei abistanud. 1696. aastal oli linnades veel piisavalt toiduvarusid, kuid neid välja ei jagatud. Samal ajal kui talupojad massiliselt nälga surid, veeti vilja isegi Rootsi ja Soome, kus näljahäda oli suurem. 1697. aastal toimetati Tallinna riigimagasiniidest Viiburisse 12 000 tündrit vilja. Suurem heategevuslik üritus näljahädaliste aitamiseks toimus Tartus.

Näljahäda lõppes alles 1698. aastal. Nälja-aastatel suri 70 000 – 75 000 inimest, seega viiendik rahvastikust. Maa majandus oli segi paisatud, talupojad ei suutnud makse maksta, elanikkonna kahanemise tõttu ei jätkunud tööjõudu.

1. Mis põhjusel puhkes 17. sajandi lõpul Eestis suur näljahäda?

---

2. Kas Rootsi riik aitas talupoegi raskel näljaajal? Tooge näiteid, miks võib nii väita.

---

3. Kas teie arvates oli Palmse mõisniku von Pahleni käitumine pigem reegel või erand? Põhjendage oma seisukohta.

---

4. Miks kannatas näljahäda all just vaesem elanikkond?

---

5. Millised olid suure näljahäda tagajärjed Eestile?

---

6. Uurige välja, kuidas on suure nälja aega jäädvustatud rahvaluules või kirjanduses.

Sagadi mõis

Lahemaa rahvuspargi idaosas, Palmsest Vihulasse kulgeva tee ääres paikneb üks Eesti esinduslikumaid ja stiilsemaid mõisaid – Sagadi (sks Saggad).

Esimest korda on mõisa mainitud 1469. aastal Risebiteride (Risbiteride) perekonnale kuuluvana. 1684. aastal omandas mõisa Rootsi kindraladjutant Gideon von Fock, kes pani aluse Fockide suguvõsa Sagadi liinile. Viimasele mõisnikule Ernst von Fockile jäeti pärast 1919. aasta võõrandamist ainult mõisasüda. Ernst von Fock lahkus Eestist 1939. aastal *Umsiedlung*’i ehk baltisakslaste ümberasumise käigus.

Kõrge murdkelpkatusega, suurte mantelkorstnate, avara vestibüüli ja saaliga Sagadi mõisahäärber oli üks barokstiili uhkemaid näiteid Virumaal. Kui 18. sajandi keskel oli tollane omanik Johann Ernst von Fock lasknud rajada ühekorruselise rokokoostiilis peahoone, mis valmis Tallinna arhitekti Johann Nicolaus Vogeli projekti järgi, siis ehitati aastail 1793–1795 mõisahoone ligi kaks korda pikemaks ja sellele anti hilisbarokne väliskuju. Härrastemaja esist väljakut raamivad tänapäevalgi sümmeetriliselt kõrvalhooned: kuppelkatusega väravatorn, kaaristuga ait ja tall ning valitseja- ja teenijamajad.

Aastail 1929–1974 tegutses mõisa peahoones kool.

Sagadi mõisnike kunagisele rikkusele pani osaliselt aluse mets. 1977. aastal läks mõisasüda taas metsameeste – Rakvere metsamajandi kätte. Viimase direktori Simo Nõmme eestvedamisel algasid Sagadis renoveerimistööd ning 1987. aasta juunis avas taastatud mõis ukSED metsamuuseumina. 1998. aastal sai Sagadi Riigimetsa Majandamise Keskuse üksuseks. 2005. aastal moodustati RMK Sagadi metsakeskus. Praeguseks on Sagadist kujunenud tuntud loodusharidus-, kultuuri- ja turismiasutus.

Kompleksi muudab haruldaseks selle terviklikkus: säilinud on palju kõrvalhooneid ning korrastatud on teed, alleed, park ja tiigid.

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/sagadi.shtml> (20.07.2011).

RMK Sagadi metsakeskus: <http://www.sagadi.ee/mois> ((20.07.2011).

Sagadi mõisa häärber. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

1. Kuidas mõjutas baltisaksa mõisnike õiguslikku olukorda Eestimaa liitmine Vene impeeriumiga? Tooge näiteid.

---

2. Nimetage Sagadi mõisnike kaks peamist sissetulekuallikat.

---

3. Nimetage Sagadi mõisahäärberi kaks arhitektuurstiili. Esitage kummagi stiili kohta üks iseloomulik tunnus.

Stiil ja tunnus: _____

Stiil ja tunnus: _____

---

4. Nimetage aadlisuguvõsad, kellele on Sagadi mõis kuulunud.

---

5. Mille poolest erineb Sagadi mõisakompleks teistest Põhja-Eesti mõisatest? Tooge näiteid.

---

6. Mis teeb teie arvates Sagadi mõisakompleksi eriliseks?

---

7. Kuidas mõjutas *Umsiedlung* Eesti mõisahäärberite edasist saatust?

---

8. Milline tähtsus on teie arvates mõisahäärberitel Eesti kultuuriloos? Kuidas oleks hooneid kõige sobivam kasutada?

Palmse mõis

Vihula valla territooriumil asub Eesti väljapaistvaim barokkstiilis mõisaansambel Palmse (sks Palms), mis on nagu Sagadigi komplekselt ennistatud.

Keskajal kuulus Palmse Tallinna Mihkli tsiitertslaste nunnakloostri-
rile. 1510. aastal vahetas klooster mõisa Bertram Jungega Nabala mõisa vastu. Alates 1522. aastast kuulus mõis von Metzackenitele. 1676. aastal päris mõisa Reinhold von Metzackeni

Palmse mõisa häärber. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

tütar Margareta Dorothea, kes oli abielus Gustav Christian von der Pahleniga. Pärast Margareta surma läks mõis von der Pahlenite suguvõsale ning jäi nende valdusse 1919. aasta maareformini.

Palmse praeguseni säilinud härrastemaja valmis lõplikult 1730. aastaks. Pärast seda hakati ehitama kõrvalhooneid ja muid rajatisi: kerkisid uus viinaköök, nuumhärjade tall, viljaait ja iluaed, Ilumäele ehitati kabel, Oruveskile vesiveski ning Võsule telliselööv. 18. sajandi lõpuks oli Palmsest saanud esinduslik paarikümne ehitisega barokkansambel ja majandusüksus.

Aastail 1817–1819 oli Palmse mõisnikuks Carl Magnus von der Pahlen (1779–1863), keda tuntakse eelkõige Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernena ning Tartu ülikooli kuraatorina. Palmse mõisahärra oli ka Tallinna–Peterburi raudtee ehitamise initsiaator ja esimene direktor Alexander von der Pahlen (1819–1895). Palmse viimane omanik Gustav Christian von der Pahlen (1883–1914) hukkus Esimeses maailmasõjas.

1930. aastate lõpust Teise maailmasõjani kasutas mõisa Kaitseliit, pärast sõda tegutses Palmse mõisas pioneerilaager.

1971. aastal asutati Lahemaa rahvuspark, misjärel alustati peagi Palmse mõisa korrastamist. Palmse oli esimene Eesti mõis, kus taastati kõik hooned. Taastamisprojekti autorid olid Arne Kann ja Leila Pärtelpoeg. Ennistatud mõisamaja avas oma ukse 1986. aasta suvel. Alates 2002. aastast haldab Palmse mõisaansamblit Sihtasutus Virumaa Muuseumid. Palmse töötab tänapäeval mõisa-vabaõhumuuseumina.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15893> (30.03.2012).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportal: <http://www.mois.ee/viru/palmse.shtml> (30.03.2012).

Virumaa Muuseumid. Palmse mõis: <http://www.palmse.ee/moisa-ajalugu> (30.03.2012).

1. Mis arhitektuurstiilis on ehitatud Palmse mõis? Nimetage kaks sellele stiilile iseloomulikku tunnust.

Arhitektuurstiil: _____

Tunnused: _____

2. Mis olid Palmse mõisa peamised sissetulekuallikad 18. sajandi lõpul? Esitage kolm näidet.

_____

_____

_____

_____

3. Palmse mõis on aja jooksul kuulunud kolmele aadlisuguvõsale. Kellele?

_____

_____

_____

4. Millega on silma paistnud järgmised Palmse mõisa omanikud?

Carl Magnus von der Pahlen – _____

_____

Alexander von der Pahlen – _____

_____

5. Härrastemaja annab ülevaate omanike elustiilist. Käies härrastemajas, valige igalt korruselt üks ruum ja kirjeldage lühidalt selle sisustust.

Keldrikorrus – _____

_____

I korrus – _____

_____

II korrus – _____

_____

Altja küla

Lahemaal Vergi lahe kaldal asub põline Altja rannaküla, mida on esimest korda nimetatud 1465. aastal. 17. sajandi lõpus elas külas kuus peret, 20. sajandi alguses oli Altjal kaksikümmend majapidamist.

Altja on aegade jooksul kujunenud hajakülast ridakülaks, kus on ehitatud põhiliselt kahte tüüpi elamuid – varasemaid rannarehielamuid ja 1920.–1930. aastail uusi rehetä elamuid. Majade seinad tehti palkidest ning kelpkatused roost. Tüüpilised õuehooned olid ait, laut ja kelder.

Ristaed Altja külas. 27.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

Altja neeme tipus on alati olnud küla võrgukuurid, mida kasutati mitme pere peale. Kuurides hoiti võrke, aere, tõrvapütte jms. Ühiskasutusest hoolimata asju segamini ei aetud, sest kõigil kalapüügi vahenditel olid peal peremärgid. Vanemal ajal oli selleks mõni geomeetriline kujund, uuemal ajal peremehe initsiaalid.

Paadikuur oli Altjas ainult Annikvere mõisal. Kalurid vedasid oma paadid talveks kaldale ning keerasid kummuli.

19. sajandi lõpul võeti kasutusele esimesed kahemastilised kaljased. Kõrgete soolatollide tõttu vedasid Altja kalurid tol ajal Soomest salakaubana soola.

Põhiline tegevusala on Altjas ikka olnud kalapüük. Püütud on räime, kuid saagiks on saadud ka kilu, siiga, lõhet ja turska. Kala vahetati Rakvere laadal vilja vastu. 1920. aastail hakati kala suitsutama – siis oli igas peres oma suitsuahi.

Võrgukuuride lähedal meres on Suurkivi, mida kasutati võrke pannes maamärgina. Rahvapärinus räägib, et Altja küla lapsed on selle kivi tagant veest toodud, mistõttu kutsutakse kivi mõnikord ka Titekiviks.

Tänapäeval on Altja külas ennistatud Uustalu ja Toomarahva taluõue hoonestus ning neemel on taastatud võrgukuurid. Külas asub kiigepiis ja kolmest omaaegsest kõrtsist on taastatud Mäekõrts.

1. Mis oli peamine tegevusala Altja külas?

---

2. Milliseid hooneid võib Altja külas näha? Tooge näiteid.

---

3. Mis on peremärgid ja milleks neid kasutati? Otsige raamatuist või internetist mõni peremärk ja joonistage üles. Mida see võis tähendada?

Seletus: _____

Kasutus: _____

Tähendus: _____

4. Mis otstarve on maamärkidel? Mida kasutasid Altja kalurid maamärgina?

Otstarve: _____

Altja kalurite maamärk: _____

5. Mis uuendusi võeti Altjas kasutusele 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul?

---

6. Võrrelge hajaküla ja ridaküla. Kasutage vajaduse korral vastamiseks lisamaterjali.

Hajaküla	Sarnasused	Ridaküla

7. Mis tähtsus on Altja külal tänapäeva Eestis?

Viitna kõrts

Viitna kõrts. 27.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

Tallinna Narvaga ühendava maantee ääres seisab Viitna kõrts.

Esimest korda on Viitna kõrtsi mainitud 1768. aastal. Kõrts niisugusel kujul nagu täna näeme ehitati Viitnale aastail 1798–1802. See oli pikk, ristkülikukujulise põhiplaaniga hoone, kus asusid avar kõrtsituba, suure paekivist mantelkorstnaga köök, külaliste ruumid ja kõrtsmiku eluruumid. Kahe sissepääsuga kõrtsi kelpkatuse alla mahtusid kaks talli (üks sakste, teine talupoegade hobustele) ning neljale sambale toetuv ulualune. Esialgu oli Viitna kõrtsil õlgkatus, hiljem asendati see laastukatusega. 19. sajandi esimesel poolel vooderdati kõrtsi palkseinad laudadega ja värviti.

18. sajandil oli Viitna kõrtside poolest rikas paik, sest asus maanteede ristumiskohas ning siin kohustusid viie mõisa piirid. Kõik mõisad püüdsid teede äärde kõrtse ehitada, sest viinaajamisest ja õllepruulimisest tuli väga suur tulu.

Kõrtsihoone oli ka hobupostijaam, kus vahetati hobuseid, et posti edasi viia.

Viitna kõrts restaureeriti 1978. aastal, kuid sai kahjustada 1989. aasta põlengus. Hoone taastati ligilähedase koopia 1993. aastal. Tänapäeval on Viitna kõrtsis kaks söögikohta: sakste hobustele mõeldud tallis tegutseb Toidutare ja Eesti käsitöö müügilett ning omal ajal taluhobustele ette nähtud tallis asub *à la carte* kõrts.

VILLEM RAAM, Eesti arhitektuur. 3. Tallinn, 1997, lk 161.

<http://www.viitna.eu/interjoor/viitna-kortsihoone-malestise-ajalugu> (15.06.2011).

1. Millal ehitati Viitna kõrts sellisel kujul, nagu seda praegu restaureerituna näeme?

---

2. Mis ruumid olid Viitna kõrtsis? Joonistage vihikusse Viitna kõrtsi põhiplaan. Koostage selgitav legend, kus erinevad ruumid on tähistatud numbritega. Kandke numbrid kõrtsi plaanile.

3. Mis roll oli kõrtsidel Eestis 19. sajandil? Kasutage vastamiseks lisamaterjali.

---

4. Millal taastati Viitna kõrtsi hoone?

---

5. Mis asub Viitna kõrtsis tänapäeval?

---

6. Kuidas tuleks teie arvates ajaloolisi hooneid kasutada? Põhjendage, miks.

Kunda tsemendivabrik

Tsemenditootmise alustaja Kundas oli Kunda ja Selja mõisa omanik John Carl Girard de Soucanton (1826–1896), kes oli oma välisreisidel Saksaja Prantsusmaale mõistnud tsemendi tähtsust ehituses (vt ka legendaarsed isikud).

1870. aastal asutati osühing ning alustati vabriku ehitamist, tsemenditootmine ise algas 1872. aastal. Vastne vabrik sai nimeks Port-Kunda. Toorainena kasutati muistse Kunda järve põhja ladestunud lubjamerglit ja sinisavi. 19. sajandi lõpuks oli vabrikul 17 šaht- ehk pudelahju. Nüüdseks on säilinud ainult mõni pudelahju alus, millel on koos säilinud tootmishoonetega suur ajalooline väärtus. 1890. aastate algul ehitati kolm täiustatud põletusahju, mida nimetati R-ahjudeks.

Kunda tsemenditehas muutis piirkonna elu ka laiemalt. 1879. aastal rajati Kunda mõisa, tsemendivabriku kontori ja sadama vahele Eesti esimene telefoniliin. 1893. aastal ehitati Kunda jõe vabriku võimsuse suurendamiseks Baltimaade esimene hüdroelektrijaam. Kolm aastat hiljem valmis Kundat ja Rakveret ühendav laiarööpmeline raudteeharu, mida mööda veeti nii tsementi ja muid kaupu kui ka inimesi.

Nõudlus tsemendi järele kasvas. Aastail 1896–1899 ehitati teine vabrik uute R-ahjudega, siis võeti toorainena kasutusele ka paekivi. Aastail 1910–1912 ehitati juba kolmas, pöördahjudega vabrik. Tsemenditootmise suure tõusu töid kaasa Venemaa sõjalised tellimused. Vabadussõja ajal Kunda tsemendivabrik seisis. 1920. aastast hakati vabrikus kivisöe asemel küttena kasutama põlevkivi.

1940. aastal Kunda tsemendivabrik natsionaliseeriti, vabriku uueks nimeks sai Punane Kunda. Pärast Teist maailmasõda hakati vabrikut renoveerima. Neljanda tsemendivabriku ehitamiseks rajati Kundasse kiirkorras vangilaager, mida hakati nimetama Ehitajate linnaosaks. Vabrikut tulid ehitama ka sajad armeest demobiliseeritud noored. Neljas tsemendivabrik valmis 1961. aastal.

1980. aastail teravnesid piirkonnas tehnoloogia vananemise tõttu keskkonnaprobleemid: Kunda ja selle lähiümbrus olid mattunud tolmuhihi alla. NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus nägi ette vabriku rekonstrueerimise aastail 1991–1995 ning ülemineku gaasikütusele, ent need otsused jäid Nõukogude Liidu lagunemise tõttu ellu viimata.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist moodustati pikkade läbirääkimiste tulemusena 1992. aastal välisinvestorite abil AS Kunda Nordic Tsement, mille prioriteet on muu hulgas keskkonnakaitse. 1997. aastaks sai Kunda tänu uutele filtritele tolmuwabaks, kuid tsemenditootmistehnoloogia vajab jätkuvat uuendamist ka tänapäeval.

Tsemendivabriku endises kontorihoones tegutseb Kunda Tsemendimuuseum.

1890. aastate algul ehitatud R-ahi. 25.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

1. Mis aastal ja kelle ettevõtmisel rajati Kunda tsemendivabrik?

Millal: _____

Kelle algatusel: _____

2. Mis ahjutüüpe on kasutatud Kunda tsemendivabrikus? Selgitage teatmeteoste ja interneti põhjal nende ahjude töötamise põhimõtet.

---

3. Mis nimesid on kandnud Kunda tsemendivabrik? Miks on nimi kaks korda muutunud?

---

4. Millised olulised uuendused tehti Kunda tsemendivabriku töö tõhustamiseks 19. sajandi lõpus?

---

5. Kellele kuulus Kunda tsemendivabrik Nõukogude okupatsiooni ajal?

---

6. Arutlege, miks oli pärast Eesti iseseisvuse taastamist raske leida Kunda tsemendivabrikule investoreid.

---

7. Milline on olnud Kunda tsemendivabriku tähtsus kohalikule elule aegade jooksul? Tooge näiteid.

Napoleoni sõdade mälestusmärk

Vinni vallas Mõdriku mõisa pargis asub mälestusmärk, mis on rajatud 1812. aasta Vene-Prantsuse sõjas Napoleoni üle saavutatud võidu mälestuseks.

Mälestusmärgi püstitas 19. sajandi esimesel poolel mõisa omanik kindral Reinhold August von Kaulbars (1767–1846), kes osales ise Napoleoni-vastasel sõjakäigul. Rahva seas liiguvad jutud, nagu oleks sammas püstitatud hoopis kindrali valge hobuse auks, kes haavatud Kaulbari sõjaväljalt minema viis. Hobune olevat sellesse kohta ka maetud, millest tuleneb samba rahvapärane nimetus – Mõdriku täkusammas.

Monument on klassitsistlik valgeks lubjatud paekivist dooria kapiteeliga sammas. Samba tipus on püramiidile kinnitatud kollane kera. Sammast ümbritsesid esialgu jäme kettidest aed ja kaheksa kahurit, mis 20. sajandi alguseks olid osaliselt maa sisse vajunud. 1927. aastal varastati kuus kahurit ning müüdi Rakveres vanametalli kokkuostu, ent neli neist õnnestus juba järgmisel kuul kätte saada. Tänapäevaks on alles kolm kahurit, kuid need on metallivaraste kartuses samba juurest eemaldatud. Kettidest aed ei ole säilinud.

Mõdriku täkusammas. 26.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

Eesti monumentide e-kataloog: <http://www.monument.ee/vinni-vald/modriku-takusammas> (20.05.2011).

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=5801> (20.05.2011).

Muinsuskahurite kadumine. – Vaba Maa, 26.01.1927.

Mõdriku muinsuskahurid leitud. – Vaba Maa, 08.02.1927.

1. Mille puhul on püstitatud nn Mõdriku täkusammas?

---

2. Kust pärineb monumendi rahvapärane nimetus?

---

3. Kirjeldage monumenti. Mis on monumendi juures tänapäeval teisiti kui selle püstitamise ajal?

Kirjeldus: _____

Muutused: _____

---

4. Kuidas oli Eestimaa seotud Vene-Prantsuse sõjaga? Tooge näiteid. Kasutage vastamiseks lisa-
materjali.

---

5. Uurige, kus on Eestis veel selle sõjaga seotud mälestusmärke, paiku või rahvajutte.

Muuga mõis

Laekvere vallas Muuga külas paikneb historitsistliku arhitektuuri silmapaistev näide – Muuga mõis. Muuga kohta pärinevad esimesed teated 1526. aastast, mil mõis kuulus Pirita kloostrile. Ka oma esialgse nime Münkenhof on koht saanud munkadelt.

17. sajandi keskpaigast 18. sajandi lõpuni kuulus Muuga Zoega von Manteuffelite aadliperekonnale. Seejärel vahetas mõis mitu korda omanikku, kuni selle 1860. aastal ostis menukas baltisaksa portreekunstnik Carl Timoleon von Neff (1804–1877).

Muuga mõis. 26.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

Aastail 1866–1873 ehitati Muugasse neorenessanss-stiilis peahoone, mille projekteeris Neff ise. Paljude ruumide maalingud on Carl Timoleon von Neffi ja tema poja Heinrich von Neffi maalitud.

Peahoone vestibüülis asub helehall marmortrepp, mis on Vene tsaari Aleksander II kingitus. Trepi kõrval seisavad marmorlõvid, mis on koopiad Vatikani Püha Peetri katedraalis asuvatest lõvikujudest, mis valvavad paavst Clemens XIII hauarahu. Kunstiväärtust lisab mõisa sisustusele skulptuur „Must madonna”.

Muuga mõis püsis Neffide perekonna valduses 1940. aastani. Neffide suur kunstikogu viidi pärast Teist maailmasõda Eesti Kunstimuuseumisse.

Alates 1944. aastast tegutseb Muuga mõisa peahoones kool. Aastail 1987–1994 restaureeriti hoonet põhjalikult. Muuga mõisakompleksist on säilinud ka väike väravahoone ja kellatorn, mis pärinevad aastaist 1872–1873.

Muugas on üles kasvanud tuntud eesti kirjanik Eduard Vilde (1865–1933), kelle isa töötas mõisas aidamehena. Muugas möödusid Eduardi lapsepõlv ja koolivaheajad kuni aastani 1880, mil Vilde perekond kolis Harjumaale Karjaküla mõisa.

Lapsepõlves Muugas kogetu on andnud ainst Eduard Vilde jutustusele „Minu esimesed triibulised”. Parvesõit mõisatiigil ja vaenulik läbisaamine parunipojaga on reaalsed juhtumised Eduard Vilde elust.

Eduard Vilde auks kaunistab Muuga mõisa esist mälestussammas.

Eduard Vilde Muuseum: <http://linnamuuseum.ee/vilde/elulugu/lapsepolv/> (14.05.2011).

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaal: <http://www.mois.ee/viru/muuga.shtml> (14.05.2011).

ALO SÄRG, Lääne-Virumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2007, lk 90–93.

1. Kust pärineb Muuga esialgne nimi Múnkenhof?

---

2. Kes oli Carl Timoleon von Neff ja kuidas oli ta seotud Muuga mõisaga?

---

3. Mis arhitektuuri stiilis on ehitatud Muuga mõisa peahoone?

---

4. Milliseid erilisi kunstiteoseid võib näha Muuga mõisas?

---

5. Kuidas on Muuga mõisaga seotud Eduard Vilde?

---

6. Mis asutus paikneb tänapäeval Muuga mõisas?

---

7. Selgitage välja, mis mõisates asub veel koole.

Virumaal: _____

Mujal Eestis: _____

---

8. Kas koolina tegutsemine on mõisahoonetele sobiv lahendus? Põhjendage, miks.

Moe viinavabrik

Moe viinaköök. 26.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

Tapa vallas Moe külas asuv viinavabrik kuulus kunagi Moe mõisale. Esimesed teated Moe viinaköögist pärinevad 1794. aastast, kui koostati „Revali kreisi viinaköökide register”, kuhu kanti ka Moe viinaköök (tollal Muddise).

1886. aastal ostis Moe mõisa eestlane Jakob Kurberg, kes alustas 1887. aastal Moele piiritusevabriku rajamist. Oma tegutsemisajal oli Moe üks suuremaid piiritusevabrikuid Eestis.

Moe vabrikahoone on tumedatest maakividest ühekorruseline historitsistlik ehitis, mille ühes tiivas valmistati piiritust, teises pruuliti õlut. Moel valmistati ka peenviina.

Vabriku ees on maakividest ehitatud viinakelder.

Pärast 1908. aasta tulekahju ehitati kõrgemaks betoonist ülaosaga ratifikatsioonitorn. Nüüdseks on vanad hooned jäänud hiljem ehitatud tootmishoonete varju.

Kunagises piiritusevabriku hoones on tänapäeval Eesti Piiritusetööstuse Muuseum, mis asutati 1971. aastal. Moe viinavabrik, mis kuulub erafirmale Onistar, läks 2009. aastal pankrotti.

ALO SÄRG, Lääne-Virumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2007, lk 88–89.

Tapa Gümnaasium: <http://www.tapagymnaasium.ee/mois/moe.htm> (15.05.2011).

1. Millal rajati Moe viinaköök?

---

2. Kes pani aluse Moe viinavabrikule?

---

3. Mis tooteid valmistati 19. sajandil Moel?

---

4. Kirjeldage Moe piiritusevabriku hooneid.

---

5. Uurige ajakirjandusest Moe viinavabriku käekäigu kohta viimase majandussurutise ajal.

---

6. Kus on Eestis veel ajaloolisi viinavabrikuid? Tooge näiteid, milline on olnud nende saatus.

Lasila mõis

Lasila mõis. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Rakvere vallas Lasila külas asub Lasila mõis, mis on neogooti stiilis mõisahoone iseloomulik näide. Lasilat kui küla on mainitud juba Taani hindamisraamatus (13. sajand), kus see kandis nime Lassil. Lasila mõis eraldati 17. sajandil Vohnja mõisast.

Alates 18. sajandi keskpaigast kuulus Lasila mõis von Baeride suguvõsale. 19. sajandi algul veetis Lasilas lelle juures osa lapsepõlvest hilisem tuntud loodusteadlane ja bioloog, Tartu ülikooli õppejõud Karl Ernst von Baer (1792–1876).

1862. aastal, kui mõis oli juba läinud Ungern-Sternbergidele, valmis historitsistlik tellistest peahoone, mille muudab omapäraseks ebasümmeetriline liigendatus ning neogootika ja neorenessansi elementide kasutamine. Hoone mõlemal tiival paiknevad uhked tornid. Mõisahoone ette tiigi ümber koondusid mõisa kõrvahooned, millest enamik on nüüdseks ümber ehitatud. Säilinud on üksnes kahekorruseline viinavabrik ning ühekorruseline puidust teenijatemaja. Mõisaansambli juurde kuulub park.

Mõisa viimane omanik enne 1919. aasta võõrandamist oli Ernst von Renteln.

1922. aastal avati Lasila peahoones kool, mis tegutses seal kuni 1973. aastani, kui härrastemajas alustas tööd Energia kolhoosi kontor. Praegu töötab mõisas Lasila Põhikool.

Lasila mõisa peahoone ees tiigi kaldal on Aime Jürjo loodud Karl Ernst von Baeri mälestuskivi, mis asetati sinna 1976. aastal loodus- ja arstiteadlase sajanda surma-aastapäeva tõttu. 2010. aastal avati Baeri torn, mille püsiväljapanek tutvustab Karl Ernst von Baeri elu ja tegevust.

KATRI LINDAU, Lasila mõisa Baeri torn on külastajatele avatud. – Virumaa Teataja, 18.05.2010.

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/lasila.shtml> (14.05.2011).

ALO SÄRG, Lääne-Virumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2007, lk 74–76.

1. Millises olulises ajalooallikas on mainitud Lasila küla?

---

2. Mis stiilis on ehitatud 19. sajandi teisel poolel valminud mõisa peahoone? Mis on selle hoone juures omapärane?

Stiil: _____

Näited omapära kohta: _____

---

3. Kes oli Karl Ernst von Baer ja kuidas oli ta seotud Lasila mõisaga?

Karl Ernst von Baer: _____

Seos Lasila mõisaga: _____

---

4. Kuidas mõjutas 1919. aasta maareform baltisakslastest mõisnikke ja eesti talupoegi?

Mõisnikke: _____

Talupoegi: _____

---

5. Kuidas on kasutatud Lasila mõisa hooneid 20. sajandist kuni tänapäevani?

Kiltsi mõis

Väike-Maarja vallas asub Kiltsi mõis, mis on erandlik seetõttu, et on ehitatud kesk-aege vasallilinnuse müüridele. Linnus ise purustati Liivi sõjas (1558–1583) linnusesse varjunute ning Vene vägede vahel peetud lahingus.

Esmateated Kiltsi mõisa kohta pärinevad 1466. aastast. 14. sajandi lõpust kuulus Kiltsi piirkond Assenite suguvõsale, millest on tuletatud

ka mõisa saksakeelne nimi Ass. Mõisa eestikeelne nimi seostub Gilsenitega, kelle valduses oli koht aastail 1514–1581.

18. sajandi lõpus omandasid korduvalt käest kätte käinud mõisa von Benckendorffid, kelle ajal ehitati varemete kohale uus hilisbarokne peahoone. Hoone nurkades paiknevad kolmekorruselised tornid, esifassaadi raamivad kaks ümartorni ning frontooni kaunistab Benckendorffide vapp. Häärberiesist väljakut ääristavad külgedelt pikad kaaristud.

1816. aastal müüs Paul Friedrich von Benckendorff mõisa kuulsale meresõitjale Adam Johann von Krusensternile (1770–1846). Admiral Krusenstern juhtis aastail 1803–1806 esimest Vene ümbermaailmareisi, mille põhjal koostatud „Lõunamere atlas” valmis Kiltsi mõisas. Mõis püsis Krusensternide käes 19. sajandi lõpuni.

Alates 1920. aastast tegutseb Kiltsi mõisa peahoones kool. Eesti iseseisvuse taastamise järel on mõisa restaureeritud ning seal on avatud muuseum, mis kajastab muu hulgas meresõitja Krusensterni elu ja tegevust.

Aastail 2008–2010 väldanud renoveerimistöodel avastati palju uut. Kunagisest Krusensterni raamatukogust leiti ajaloolised kaardid, välja tulid seni teadmata seinamaalingud, mõisa alt kaevati välja keskaegsed ruumid ning ühest niisugusest leiti unikaalne nähtus Eestis – krohvi sisse tehtud kahe mehe profiiljoonised ja malta rist. Viimast on arheoloog Tõnno Jonuks iseloomustanud kui „keskaegset krohvi-grafitit”. Taastati ka Krusensterni rõdu, mis ehitati halvatud admiralile, et ta saaks ratastoolis värsket õhku hingata.

Kiltsi mõis. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

KADRI HAAVAJÕE, Kiltsi mõis pakkus 100% üllatusi. – Virumaa Teataja, 29.11.2010.

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaal: <http://www.mois.ee/viru/kiltsi.shtml> (20.05.2011).

ALO SÄRG, Lääne-Virumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2007, lk 47–50.

1. Täitke tabel.

Sajand	Suguvõsa, kellele Kiltsi mõis kuulus.	Kiltsi mõisa puudutavad olulisemad sündmused.

2. Mis sündmust mõisa ajaloos peate kõige tähtsamaks? Selgitage, miks.

---

3. Mille poolest oli kuulus Kiltsi omanik Adam Johann von Krusenstern? Otsige lisa internetist või teatmeteostest.

---

4. Mis asutused on tänapäeval Kiltsi mõisa hoonetes?

---

5. Mida avastati Kiltsi mõisas renoveerimistööid tehes?

Roela mõis

Roela mõisa varemed asuvad Vinni val-
las. Esmateated Roela mõisast pärinevad
1453. aastast, mil mõis kandis saksakeel-
set nime Ruil.

Mõisal on olnud mitu omanikku, kuni
selle 1840. aastal ostis parun Ferdinand
von Wrangell (1796–1870) – baltisaksa
päritolu Vene admiral ja Arktika-uuri-
ja, kes osales kahel ümbermaailmareisil
ning oli Alaska kuberner ajal, mil Alaska
veel Venemaale kuulus. Ferdinand von
Wrangell uuris põhjalikult ka Põhja-Jää-
merd.

Roela mõisa peahoone valmis 18. sajandi
keskpaigaks. Esialgu oli see murdkelp-
katusega ühekorruseline barokne hoone.
Mitme ümberehituse tagajärjel kujunes
sellest sopiline historitsistlik puithoone.
1910. aastal ehitati vanast peahoonest
umbes kilomeetri kaugusele uus hei-
matstiilis härrastemaja, mis oli mõeldud
suguvõsa üksikuks jäänud daamidele.
Uus peahoone – Roela-Uuemõisa – on
nüüdseks tagastatud Wrangellide sugu-
võsale.

Vanas peahoones tegutses pärast võõran-
damist kool. Nõukogude ajal oli vanas häärberis sovhoosi kontor, seda remonditi ja ehitati ümber.
Praeguseks on hoone tühi ning lagi on sisse langenud.

Roela mõisa pargis paikneb admiral Ferdinand von Wrangelli mälestusmärk – mälestustahvel koos
ankruga, mis avati Ferdinand von Wrangelli sajandal surma-aastapäeval 1970. 1999. aastast kannab
admirali nime ka Roela Põhikool.

Roela vana peahoone varemed. 25.08.2007
Foto: Sille Raidvere. Kultuurimälestiste riiklik register

VALDO PRAUST, Eesti mõisaportaali: <http://www.mois.ee/viru/roela.shtml> (20.05.2011).

ALO SÄRG, Lääne-Virumaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2007, lk 129–132.

Väike-Maarja vald: <http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=308&PHPSESSID=qvdminebk6gvbrgqsluopsck84> (20.05.2011).

1. Millal ehitati Roela mõisa peahoone?

---

2. Miks ehitati Roela mõisale uus härrastemaja?

---

3. Seletage mõisteid:

murdkelpkatus – _____

heimatstiil – _____

historitsism – _____

4. Kes oli Ferdinand von Wrangell ja kuidas oli ta seotud Roela mõisaga? Otsige lisa internetist või teatmeteostest.

Ferdinand von Wrangell: _____

Seotus Roela mõisaga: _____

5. Seletage, mida tähendas 1919. aastal mõisate võõrandamine.

---

6. Kuidas kasutati Roela mõisa hooneid 20. sajandil?

---

7. Kas on oluline säilitada vanu hooneid nende endisel kujul?

Jah

Ei

Põhjendage, miks.

Jäneda

Jäneda mõis. 2007

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:J%C3%A4neda_m%C3%B5is_2007.jpg (15.03.2012)

Jäneda asub tänapäeval Lääne-Virumaal Tapa vallas, kuuludes kuni 2005. aastani hoopis Järvamaa alla. Kirjalikes allikates on Jänedat esimest korda mainitud 1353. aastal.

Jäneda mõis on kuulunud paljudele baltisaksa suguvõsadele. Alates 1830. aastatest kuni 1919. aasta maareformini olid Jäneda omanikud von Benckendorffid. Nende ajal korrastati peahoone ja taastati varemetesse jäänud kõrvalhooned. 1880. aastail ehitati neogooti stiilis hobusetall ja viinavabrik. Ka park kujundati ümber neogooti stiilis. Punastest tellistest tornidega härrastemaja, mis ehitati aastail 1913–1915, on sellele ajale omase juugendstiili mõjutustega.

Kultuurilukku on läinud Jäneda viimane mõisaproua Maria Benckendorff-Budberg (1893–1974), kes oli kirjandustegelane ning käis läbi tuntud kirjanike venelase Maksim Gorki ja inglase Herbert George Wellsiga.

1921. aastast kolis Jäneda mõisa peahoonesse põllutöökoool, mille viimane lend lõpetas 2000. aastal. Koolitööd meenutab Jäneda pargis mälestuskivi, mis avati 5. septembril 1998, kui tähistati kooli 80. tegutsemisaastat. Jäneda seostub tänapäevalgi paljudele just põllumajandushariduse ja põllundusega.

Tänapäeval asub mõisahoones muuseum. Mõisa tornis on muusika-tähetorn, mis on helilooja Urmas Sisaski töö- ja kontserdiruum ning astronoomiliste vaatluste tegemise koht. Mõisa juures tegutsevad ka konverentsikeskus, külalistemaja ja söögikoht Musta Täku tall.

<http://www.janeda.ee/ajalugu> (15.03.2012).

A. O. SÄRG, Järvamaa mõisad ja mõisnikud. Tallinn, 2005, lk 36–40.

1. Seletage mõisteid:

historitsism – _____

neogootika – _____

juugend – _____

2. Pärast Eesti Vabariigi maareformi toodi Jänedale Põhja-Eesti põllutöökeskkool. Ainult mõni aasta oli kulunud sellest, kui mõisnik Hans Alexander von Benckendorffi perekond oli vast valminud majja sisse kolinud. Otsige lisa Benckendorffide perekonnaliikmete saatuse kohta.

---

3. Milline tuntud helilooja on seotud Jänedaga ja kuidas?

---

4. Mille poolest on Jäned olnud tuntud 20. sajandil?

Rakvere linnakodaniku maja

Rakvere ajaloolisel Pikal tänaval (praegu number 50) seisab tüüpiline 18. sajandi linnamaja.

Esimesed kirjalikud teated Rakvere kohta pärinevad Läti Henriku Liivimaa kroonikast aastast 1226, mil Vallimäel seisis muinaseestlaste kahekordsete müüridega puitlinnus Tarvanpää (sks Wesenberg, vene kroonikates Rakovor). Linnaõigused sai Rakvere 12. juunil 1302, kui Taani kuningas Erich Menved andis linnale Lübecki linnaõiguse. Peale taanlaste on linn kuulunud sakslastele, rootslastele, Hollandi saadikule Brederodele ja Vene tsaaririigile ning olnud kreisi- ja maakonnalinn.

Rakvere on alati olnud Virumaa peamine keskus. Rakveres on aegu tegeldud põhiliselt käsitöö ja väikekaubandusega (kinnitamata andmeil on tänapäeval Rakvere linn Euroopa Liidus esikohal kaubanduspinna poolest ühe elaniku kohta). 19. sajandi lõpuks elas linnas umbes 6000 elanikku, neist 850 käsitöölise, sealhulgas 700 eestlast, ning 200 kaupmeest. Puudusid aga suured ettevõtted, mistõttu ei olnud ka suurettevõtjaid – vabrikante, suurkaupmehi – ega proletaarlast.

Pika tänava majas on elanud mitme ala käsitöölised: rätsep, sadulsepp, parkal (Pika tänava kõrval asubki Parkali tänav), tollasepp. Viimati kuulus maja ligi sada aastat (1877–1975) kondiitermeister Adolf Sidronile ja tema järglastele. Aastast 1983 tegutseb majas linnakodaniku muuseum.

18. sajandi keskpaigas ehitatud tüüpilise linnakodaniku elamu keskel paikneb suur mantelkorsten, millest kahel pool on eluruumid, kus näeb 18.–19. sajandi elamuinterjöörü. Korterit sisustades on püütud taastada tüüpilise käsitöömeistri kodust olustikku 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul. Eluruumide sisustus oli tollal eklektiline, sest mööbel pidas kaua vastu ning aja jooksul majja kogunenud esemeid ei vahetatud.

Rakvere linnakodaniku maja pakub ka ajutisi teemanäitusi. Ühte neist, mis andis ülevaate Rakvere huvitavatest majadest, on võimalik vaadata veebiaadressil <http://rakvere.virtuaalmuuseum.ee/> (Virumaa Muuseumid. Majad Rakveres).

Rakvere linnakodaniku elamu. 27.07.2011

Foto: www.svm.ee/et/rakvere-linnakodaniku-majamuuseum (30.03.2012)

1. Jalutage Rakveres mööda Pikka tänavat ja pöörake tähelepanu majade seintel olevatele info-tahvlitele. Püüdke leida vastus küsimusele, miks oli just Pikk tänav omal ajal Rakvere linna tuiksoon.

---

2. Kelle võimu alla on Rakvere linn 13.–20. sajandil kuulunud?

---

3. Miks oli Eesti keskaegsetel linnadel vaja linnaõigust?

---

4. Milliseid linnaõigusi teate nimetada peale Lübecki linnaõiguse?

---

5. Käige Linnakodaniku majamuuseumis ja pange kirja oma tähelepanekud kolme toa ja köögi kohta (sisustus, sisustuselementide otstarve):

võõrastetuba – _____

---

magamistuba – _____

---

söögituba – _____

---

köök – _____

---

6. Milline oli teie arvates selles majas elanud inimeste staatus omaaegses Rakvere linnas? Põhjendage, miks te nii arvate.

Rakvere tuuleveski

Rakvere linnas Veski tänaval seisab 19. sajandi alguses ehitatud tuuleveski, mis on suuresti säilinud algupärasel kujul.

Teadaolevalt kuulus tuulik 1820. aastal mölder Jacob Korthile, kuid oletatavalt oli veski selles paigas olemas juba varem. Hiljem on veskil olnud mitu omanikku: Ado Einbaul, Jaan Ruden, Voldemar Holm jt. 1925. aastal hakkas möldriks Voldemar Sõnajalg, kes 1936. aastal sai ka hoone omanikuks.

Rakvere tuulik on ehitatud Hollandi tuuleveskina, st tüvikoonuselise kerega, millel on erinevalt pukktuulikust ilmakaarde vaja pöörata üksnes tuuliku pea. 1926. aastal võeti tuulikult tiivad ning alustati jahvatamist naftamootoriga. 1938. aastal võeti veskis kasutusele elektrimootor. Pärast Teist maailmasõda läks tuuleveski ETKVL Rakvere Tootmis-kombinaadi valdusse.

Pärast vilja jahvatamise lõpetamist on hoones tegutsenud ladu ning mõnda aega ka kingsepatöökoda ja isegi kauplus.

Tänapäeval on veski eraomanduses. Omanik on avaldanud küll soovi ehitist remontida ja taastada, ent veski seisab endistviisi tühjalt, sel on ajutine tsinkplaatidest katus ning avad on suletud.

Rakvere tuuleveski. 25.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Eesti tuulikud. Koostanud HANNO TALVING. Tartu, 2005, lk 78.

Kultuurimälestiste riiklik register: <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15742> (05.06.2011).

1. Millal hakati Eestis tuulikuid ehitama?

---

2. Mis tüüpi on Rakvere tuuleveski?

---

3. Miks võeti 20. sajandi alguses Veski tänava veskilt tiivad?

---

4. Miks on suur osa Eestis asunud tuuleveskitest hävinud?

---

5. Mis tuulikuid oskate Lääne-Virumaal veel nimetada? Aga mujal Eestis?

Lääne-Virumaal: _____

Mujal Eestis: _____

---

6. Kas teate mõnda töökorras tuulikut? Mil moel on suudetud neid tänapäevani säilitada?

Struve meridiaankaare Simuna– Võivere baasjoone otspunktid

Simuna baasjoone otspunkti tähis. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Saksa päritolu Vene astronoomi ja geodeedi Friedrich Georg Wilhelm Struve (1795–1864) eestvedamisel mõõdeti aastail 1816–1855 geodeetiline kaar, mis ulatub Musta mere äärest üle Eesti kuni Norra põhjarannikuni. Selle aastakümneid kestnud töö eesmärk oli täpsustada Maa kuju ja suurust.

Kõik Struve triangulatsiooniahela 34 säilinud punkti on tänapäeval kantud UNESCO Maailma Kultuuripärandi nimekirja. Need asuvad kümnes riigis: Norras, Rootsis, Soomes, Venemaal, Eestis, Lätis, Leedus, Valgevenes, Ukrainas ja Moldaavias. Eesti alale jääb neid kolm: Tartu tähetorni geodeetiline punkt ning Simuna–Võivere baasjoone otspunktid.

Simuna otspunkt, mis asub Väike-Maarja vallas, on tähistatud 1,9 meetri kõrguse graniidist monumendiga, millel on aastaarv 1849. Võivere otspunkt arvati olevat hävinud, kuid leiti 2001. aastal Tuuleveski talu õuelt 20 cm sügavuselt mulla alt. Võivere otspunkti kavandatakse paigaldada tähistus. Simuna–Võivere baasjoone otspunktid mõõdeti välja 1827. aastal.

Struve geodeetiline kaar oli oma aja suur teaduslik saavutus. See oli esimene pika meridiaankaare täpne mõõtmine, mis andiski parema ettekujutuse Maa suurusest ja kujust. Struve mõõtmistulemusi kasutati praktikas 20. sajandi keskpaigani.

Maa-amet: http://www.maaamet.ee/index.php?lang_id=1&page_id=239 (10.06.2011).

ILVE TOBRELUTS, Meie vallas on kaks UNESCO maailmakultuuripärandisse kuuluvat objekti: <http://eesti.eu.delfi.ee/eesti/laane-virumaa/vaike-maarja/elu/meie-vallas-on-kaks-unesco-maailmakultuuriparandisse-kuuluvat-objekti.d?id=43894613> (10.06.2011).

PEKKA TÄTILÄ, Struve kaar UNESCO kultuuripärandis. – Tartu tähetorn: http://www.ajaloomuuseum.ut.ee/vveraamat/pages/8_4.html (10.06.2011).

1. Mis eesmärk oli Struve geodeetilisel kaarel?

---

2. Mis riike läbib Struve geodeetiline kaar?

---

3. Kui kaua kasutati Struve mõõtmistulemusi praktikas?

---

4. Kus asuvad Struve meridiaankaare mõõtmise säilinud punktid Eestis?

---

5. Kuidas on tähistatud Simuna–Võivere baasjoone otspunktid?

---

6. Miks on Struve meridiaankaare mõõtmise punktid kantud UNESCO kultuuripärandi nimistusse?

Pikaristi postijaam

Tallinna–Narva maantee äärde, Padaorust kolm kilomeetrit Tallinna poole jääb Pikaristi postijaam, mis on ehitatud aastail 1838–1841 Vene keisririigi tüüpprojekti järgi. Samasuguseid hooneid ehitati näiteks Lätis ja Poolas. Enne kivist postijaamahoonet seisis samas paigas juba 18. sajandil puidust postijaam.

Peale postijaama peahoone on Pikaristil säilinud veel kaks talli, sepikoda, ait ja kelder. Peahoones oli aastail 1871–1965 koolimaja, pärast seda on see olnud elamu.

Pikaristi postijaama hoone. August, 2010

Foto: Heiki Koov. Eesti monumentide e-kataloog: <http://www.monument.ee/viru-nigula-vald/pikaristi-kool> (20.03.2012)

Pikaristi postijaama peahoone on ühekorruseline kelpkatusega ehitis. Kahe paarissambaga ehitud portikust kroonib kolmnurkne ehisviil. Hoone vasakus tiivas paiknesid kolm reisijate ruumi, paremas tiivas postijaamapidaja elu- ja tööruumid. Hoonet köeti kahhelahjudega.

Eesti- ja Liivimaal 18.–19. sajandil tegutsenud postijaamade ülesanne oli ühendada Vene riigi pealinna Peterburi Tallinna, Riia ja Lääne-Euroopaga. Peterburi ning Lääne-Euroopa vahelist postivedu oli kõige otstarbekam korraldada mööda Peterburi, Narvat, Tartut ja Riia ühendavat postiteed. Peaaegu pooleteise sajandi jooksul oli see tee üks tähtsamaid ühendussooni Vene impeeriumi pealinna ning Lääne-Euroopa vahel.

Postijaamad said posti pitseeritud kottides ning pidid need graafikust kinni pidades järgmisesse postijaama toimetama. Posti puutumatus eest vastutasid postiljon ja jaama komissar. Posti veeti hobustega suvel vankri ja talvel saaniga, kasutusel oli ka postitõld. Mõisatel oli kohustus anda postijaama tööle postipoisse, kes eeskirjade järgi pidid olema terved, tugevad, ausad ja karskete elukommetega noored mehed. Kuna niisuguste omadustega põllutöölisi vajati mõisaski, oli postipoiste andmise kohustuse täitmine mõisnikele tihtipeale vastumeelne.

Postijaama juurde kuulusid ka valvesõdurid, kelle ülesanne oli tagada turvalisus. 1870. aastaist alates tõrjus raudtee endise postijaamade süsteemi kõrvale. Postijaamade ülesandeks sai pigem kohalik reisijate vedu. Viimased postijaamad suleti Eestis 1940. aastal.

TAIMI KÄOS, Täna räägime postipoistest ja -jaamadest. – Valgamaalane, 24.11.2007: http://www.valgamaalane.ee/261107/esileht/viies_kulg/25011885.php (21.05.2011).

VILLEM RAAM, Eesti arhitektuur. 3. Tallinn, 1997, lk 148–149.

Käsmu

Rändrahn Käsmu rannal. 27.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Põhja-Eesti rannikul Lahemaa rahvusparki territooriumil asub Käsmu rannaküla, mida tuntakse kui vana kapteniküla. Käsmu laht on olnud aegade jooksul tähtis laevade talvitumise paik, Käsmu ise aga laeva- ja paadiehituskeskus ning ühtlasi paljude tuntud inimeste suvituspaik.

Esmateated Käsmu kohta pärinevad 1453. aastast, mil seda on mainitud Kesemo nime all. Käsmu on kandnud ka nime Casperwiek.

Esimene laev ehitati Käsmus 1697. aastal Palmse mõisnikule. 19. sajandil ostsid käsmulased soolaga salakaubitsemise eest saadud rahaga Soomest esimesed suuremad purjelaevad. Laevu hakati ehitama ka Käsmus. Üks tuntumaid neist on 19. sajandi lõpus valminud Salme, millega käidi üle ookeani sõitmas.

Põhja-Eesti merendusele panid aluse vendadest laevakaptenid Joosep Kristenbrun (1839–1917) ja Jakob Kristenbrun (1846–1927). 1884. aastal rajati Käsmu merekool, mis tegutses kuni 1931. aastani. Koolis õppis aastate jooksul 1664 õpilast, kellest 64 said kaugsõidukaptenid. Käsmu merekoolist on saanud merehariduse mitu tuntud inimest: admiral Johan Pitka, diplomaat Aleksander Varma jt.

19. sajandi lõpus ehitati merekooli initsiatiivil Käsmu tuletorn, mis praegu enam ei tööta. Endises merekooli hoones, kus enne kooli tegutses Tsaari-Venemaa piirivalvekordon, on tänapäeval Käsmu meremuuseum, kus tutvustatakse kunagise merenduskeskuse ajalugu.

Käsmu kui hea suvituskohta olevat avastanud kindral Nikolai von Dellingshausen, kes rajas Käsmu perekonna suvemõisa. Tema mälestuseks ehitati kabel, mis on tuntud Kindrali kabelina.

Käsmus on suvitanud palju tuntud inimesi, näiteks Ülo Vinter, Arvo Pärt ja Gustav Ernesaks.

1. Mille poolest on tuntud Käsmu rannaküla? Tooge näiteid.

---

2. Mis aastatel tegutses Käsmu merekool?

---

3. Kes oli Johan Pitka ja kuidas oli ta seotud Käsmuga?

Johan Pitka: _____

Seos Käsmuga: _____

4. Kelle mälestuseks on rajatud Kindrali kabel Käsmus? Mille poolest see Käsmus tuntud on?

---

5. Millal on ehitatud Käsmu tuletorn?

---

6. Miks kuulub Käsmu Lahemaa rahvusparki territooriumile?

Rakvere lihakombinaat

Rakvere Lihakombinaat.
Foto: Arvet Mägi/Virumaa Teataja

Rakvere külje all Roodeväljal asub tänapäeval igati nüüdisaegne Rakvere lihakombinaat.

Rakvere lihatootmise ajalugu ulatub tagasi aastasse 1890, mil Rakveres alustas tööd esimene tapamaja. 1905. aastal ehitati linna juba uus, moodsam tapamaja. 1944. aastal ühendati Rakvere tapamaja Baumani ja Schenkeli vorstitööstusega ning asutati Rakvere lihakombinaat. 1963. aastal ühendati Rakvere lihakombinaadiga nii Kohtla-Järve kui ka Narva lihakombinaat.

1990. aastal valmis uus Euroopa tasemel tehnoloogiaga moodne tootmishoone, millest kujunes moodsaim ja suurim lihakombinaat Baltikumis. Rakvere lihakombinaat erastati 1995. aastal.

Rakvere lihakombinaadis kasutatakse sea-, veise- ja linnuliha. Kombinaati varustab toorainega Viljandi lähedal asuv Balti riikide suurim seakasvatusfarm Ekseko. Rakvere lihatooteid reklaamitakse kui 100 protsenti Eesti tooteid.

Rakveres asuval emattevõttel on kolm tütarettevõtet, millest kaks asuvad teistes Balti riikides. Rakvere kombinaat ekspordib lihatooteid Saksamaale, Soome, Poola, Taanisse, Ukrainasse, Venemaale, Kreekasse jne.

Rakvere Lihakombinaat: <http://www.rlk.ee> (23.06.2011).

1. Millal asutati Rakvere linnas esimene tapamaja?

---

2. Millal asutati Rakvere lihakombinaat?

---

3. Kust tuuakse Rakvere lihakombinaati peamine tooraine?

---

4. Mis riikidesse eksporditakse Rakvere lihatooteid?

---

5. Milliseid Rakvere lihatooteid võib poodidest leida? Tooge viis näidet.

---

6. Aastal 2002 uuendas Rakvere oma kaubamärgi. Vaadake kaubamärki ja öelge, mida võiks see inimestele toodete kohta öelda.

Eestimaa rüütelkonna pealik Eduard von Dellingshausen

Eestimaa rüütelkonna eelviimane ja nähtavasti kõige kuulsam peamees Eduard Julius Alexander von Dellingshausen sündis 31. märtsil (vkj 19. märtsil) 1863. aastal Tallinnas. Tema isa Nikolai von Dellingshausen oli samuti Eestimaa rüütelkonna peamees. Keskharriduse omandas Eduard Tallinna toomkoolis ning õppis seejärel isa mõju- tusel Tartu ülikoolis füü- sikat. Rahaliste raskuste tõttu jäi doktoritöö Saksa- maal tegemata.

Dellingshauseni hauaplaat.
Foto: Maiga Parksepp

Pärast kodumaale naasmist asus Eduard von Dellingshausen majandama Virumaal asuvaid mõi- said (Aaspere ja Sauste). Ta oli tegev mitmes omavalitsusametis ning osales aktiivselt Eestimaa maapäevadel. 1902. aastal valiti ta Eestimaa rüütelkonna peameheks; sellesse ametisse jäi ta 1918. aasta lõpuni. Eestimaa rüütelkonna peamees oli sajandite vältel nagu Põhja-Eesti president ja pea- minister ühes isikus. Osava diplomaadina oskas Eduard von Dellingshausen läbi saada nii Eesti- maa kuberneride kui ka Venemaa keisrikojaga ning esindada edukalt baltisaksa aadli huve. Eduard von Dellingshausen kuulus ka Venemaa Riigiduumasse.

1917. aastal, kui baltisaksa rüütelkondi ähvardas enamlastepoolne likvideerimine, otsustas Del- lingshausen sidemed Venemaaga katkestada ning kuulutas 13. detsembril Eestimaa hertsogkonna Nõukogude Venemaast sõltumatuks. Samuti esitas ta Saksa keisririigile palve Eestimaa okupeerida. Jaanuaris 1918 vahistasid enamlased Dellingshauseni ja mõistsid ta nõukogudevastase tegevuse eest surma, kuid tänu Bresti rahule õnnestus Dellingshauseni Eestisse tagasi pöörduda.

Saksa okupatsiooni ajal 1918. aastal töötas Dellingshausen Balti hertsogiriigi loomise nimel. Pärast Saksamaa lüüasaamist Esimeses maailmasõjas lahkus ta koos perega 1918. aasta detsembris Eestist ning elas kuni surmani 9. juulil 1939. aastal Saksamaal Potsdamis. Dellingshauseni soovi kohaselt sängitati ta Eestimaa mulda perekonna hauaplatsile Haljalas.

Matusetalitusele Haljalasse oli kohale sõitnud suur saksa seltskond. Leinatalituse korraldas pastor Nurm nii saksa kui ka eesti keeles. Viimane kõneleja oli Rakverest Ulfsaki-nimeline mees, kes titu- leeris Dellingshauseni karistussalkade esimeheks: „Siin puhkab siis jälle üks timukas.”

NIGOL ANDRESEN, Matused Haljalas. – Tänapäev, 7, 1939, lk 224–225.

JAAN UNDUSK, Eesti Mälu: Eduard von Dellingshausen „Kodumaa teenistuses”. – Eesti Päevaleht, 04.02.2011: <http://www.epl.ee/news/kultuur/eesti-malu-eduard-von-dellingshausen-kodumaa-teenistuses.d?id=51291403> (30.03.2012).
Vikipeedia: et.wikipedia.org/wiki/eduard_von_Dellingshausen (30.03.2012).

1. 16.–20. sajandil tegutses Eestis kolm rüütelkonda. Igal rüütelkonnal oli oma vapp. Kirjutage vapi juurde õige rüütelkonna nimi.

2. Nimetage rüütelkonna kaks peamist ülesannet.

---

3. Kuidas nimetati rüütelkonna kõrgeimat võimuorganit?

---

4. Kuidas suhtus von Dellingshausen Eesti riigi loomisse teie arvates? Põhjendage oma seisukohta.

---

5. Miks oli von Dellingshauseni soov saada sängitatud Eestimaa mulda?

---

6. Elades Saksamaal, avaldas Eduard von Dellingshausen mitu raamatut. Tuntuim nendest on 1930. aastal kirjutatud memuaaride raamat, mis on ilmunud ka eesti keeles, viimati 2011. aastal sarjas „Eesti mälu”. Nimetage see teos.

---

7. Kes veel baltisakslastest peale Dellingshausenite on maetud Haljala kirikaeda?

Riigitegelase Otto August Strandmani sünnikoht

Lääne-Virumaal Kadrina vallas Vandu (Neeruti) endises koolimajas sündis üks 20. sajandi esimese poole tunnustatud eesti poliitikut Otto August Strandman (30. november 1875 – 5. veebruar 1941). Tema isa oli Vandu külakoolmeister ja vallakirjutaja.

1899. aastal alustas Otto Strandman õpinguid Tartu ülikoolis ja 1903. aastal lõpetas Peterburi ülikooli õigusteaduskonna, pärast mida töötas Tallinnas advokaadina. 1917. aastal sai temast Eesti Maapäeva liige.

Aastail 1918–1924 oli Otto Strandman mitmes valitsuses välis-, põllutöö-, raha- või sõjaminister ning kaks korda ka valitsusjuht. 1921. aastal valiti ta Riigikogu esimeseks esimeheks. Sel ajal orienterus Eesti ümber idast läände, suudeti vältida hüperinflatsiooni ning sellest tulenevaid poliitilisi ja majanduslikke vapustusi. Otto Strandman oli uue majanduspoliitika looja, toetas Eesti krooni kasutuselevõttu Skandinaavia eeskujul ning oli seisukohal, et Eesti tulevik peab tuginema põllumajandusele nagu edukas Euroopa väikeriigis Taanis.

Pärast riigivanema ametist loobumist 1931. aastal töötas Otto Strandman Eesti saadikuna Prantsusmaal, Belgias ja Vatikanis.

1936. aastal avaldas ta solidaarsust neljale riigivanemale, kes olid kirjutanud protestimärgukirja, milles nõudsid demokraatia taastamist Eestis.

1939. aastal otsustas Otto Strandman halvenenud tervise tõttu avalikust elust tagasi tõmbuda, et veeta vanaduspäevad Kadrina lähedal asuvas Kadapiku talukohas. Saanud kutse ilmuda NKVDsse, võttis ta 5. veebruaril 1941 ise endalt elu. Otto Strandman on maetud Tallinna Siselinna kalmistule.

Otto Strandmani sünnikodus, kunagise Vandu koolihoone asukoha lähedal avati mälestuskivi 9. juulil 2008, kui möödus 79 aastat Strandmani teise valitsuse ametisse nimetamisest (09.07.1929).

Otto August Strandmani sünnikohta tähistav mälestuskivi. 09.07.2008
Foto: Enn Mälgand

Kasutage vastamiseks lisaks internetti või teabekirjandust.

1. Mis ameteid Otto Strandman oma elu jooksul pidas?

---

2. Mis nendest oli teie arvates kõige tähtsam? Põhjendage oma arvamust.

---

3. Selgitage, milles seisnes Otto Strandmani elluviidud uus majanduspoliitika.

---

4. Kas selline poliitika oli noorele Eesti riigile kasulik? Põhjendage oma seisukohta.

---

5. Mis sündmusest Eesti ajaloos oli tingitud nelja endise riigivanema märgukirja koostamine? Kellele see märgukiri oli adresseeritud? Kas seda protestikirja võeti arvesse?

Sündmus: _____

Adressaat: _____

Mõju: _____

---

6. Millised Otto Strandmani otsused mõjutasid kõige enam Eesti ajalugu?

Rakvere õigeusu kirik

Rakveres Tallinna tänava ääres seisab Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirikule kuuluv Jumalaema Sündimise Kirik.

Õigeusu kogudus moodustati Rakveres Vene päritolu kaupmeeste ettevõtmisel 1838. aastal. Juba järgmisel aastal osteti õigeusklike käekäigust huvitatud keisri korraldusel riigikassa rahaga kahekorruseline maja, mis ehitati ümber vanavene stiilis kirikuks. Oma praeguse ilme omandas hoone teise ümberehitusega aastail 1898–1900.

Kiriku valmimisest alates hakkas Rakvere õigeusu kogudus aktiivselt tegutsema kogu maakonnas. Koguduse preestrid andsid linnakoolides õigeusu usutunnistusega õpilastele usuõpetust. 1872. aastal avati kiriku juures algkool, mis tegutses 1919. aastani. Koolis ei õppinud mitte ainult õigeusklikke, vaid ka luterlasi. Kooli koor laulis jumalateenistustel.

Rakvere õigeusu kirikus asuvad Eesti ainsad vaatajatele avatud õigeusu pühaku säilmed. Tegemist on märtervaimulik Sergi Florinskiga, kes saadeti Vene sõjaväe vaimulikuna 1917. aastal Eestisse 29. polgu hospitali juurde. 1918. aastal Saksa okupatsiooni ajal ei lubatud Sergi Florinskil Eestist lahkuda.

Ilmselt kardeti, et ta võib endaga kaasa viia tähtsat informatsiooni. 16. detsembril 1918 tungisid enamlaste väed Rakverre. Järgnesid arreteerimised. Preester Florinski hukati koos paljude teistega Palermo metsas, kus praegu asub mälestuskivi kõigile hukatuile, kes visati omal ajal ühishauda.

Pärast enamlaste lahkumist maeti hukatud ümber. Florinski maeti linnakalmistule. 2002. aastal kuulutati Sergi Florinski pühakuks. Ülekuulamisprotokolli uurides leiti, et ta tunnistas end vaimulikuks ega nõustunud usust lahti ütlemas. Selline surm näitas, et kogu tema elu oli püüdlemine Jumala poole.

2. juulil 2003. aastal kaevati Sergi Florinski säilmed linnakalmistult üles ning viidi kirikusse, kus need paar päeva kuivasid, seejärel puhastati ja pesti roosiveega ning riietati pidulikult. Rakvere õigeusu kirik on tänu reliikviale muutunud õigeusklike palverännakupaigaks.

Rakvere õigeusu kirik. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik: <http://www.orthodox.ee/epc/index.php/et/parishes-est/106-parishes-est/244> (21.06.2011).

JAANUS PLAAT, ARNE MAASIK, Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis. Tallinn, 2011, lk 152.

Rakvere reliikvia. – Eesti Kristlik Televisioon, 2004: http://www.ektv.ee/est.uudised.php?uudis_id=272 (21.06.2011).

1. Millal rajati Rakveres õigeusu kogudus?

---

2. Millal sai Rakvere õigeusu kirik oma tänapäevase väljanägemise?

---

3. Mis on reliikvia?

---

4. Kes oli Sergi Florinski ja kuidas on ta seotud Rakvere õigeusu kirikuga?

---

5. Miks kuulutati Sergi Florinski pühakuks?

---

6. Uurige, kui suur on õigeuskogudus Rakveres tänapäeval. Kui palju on õigeusklikke Eestis?

Rakveres: _____

Eestis: _____

7. Kus on Eestis veel õigeusu kirikuid?

---

8. Meenutage varem õpitust, millal ja miks mindi Eestis õigeusku. Mis piirkondades oli see kõige ulatuslikum? Millega seda seletada?

Millal: _____

Miks: _____

Kus: _____

Seletus: _____

Vabadussõja ausammas Kadrinas

Kadrina kirikuaias kirikuesisel platsil seisab 1926. aastal avatud ja 1990. aastal taastatud Vabadussõja mälestussammas.

Korjanduse Vabadussõja mälestusmärgi rajamiseks Kadrinasse algatas 3. jaanuaril 1921 Kadrina kirikukogu. Monumendi kavandas kohalik kirikuõpetaja Gustav Beermann, kes juhatas ka rajamistöid.

1924. aasta suvel hakati Udriku kooliõpetaja Toomas Uttendorfi eestvedamisel mälestuskalju ehituseks kive kokku vedama. Kõige huvitavam kivi selles kogumis on kindlasti Saksi Tillialliku soost leitud kümnetonnine efektse struktuuriga kivimürakas. Samal ajal algasid ehitustööd. Mälestusmärgi plats ümbritseti põllukividele toetuva raudketiga. Peale langenuite nimede on sambal kujutatud Eesti ja Kadrina lähiümbruse ajaloosündmusi ning mütolooget. Samba kõrvale on kaks kivist pinki – Koit ja Hämarik.

Mälestuskalju seisab muinasaja matmiskohal, mis on dateeritud aastatesse 800–1000. Seda paika on kutsutud ka Katkuaiaks – nähtavasti maeti muinasaja matmiskohale Põhjasõja (1700–1721) ajal katkuohvreid.

Vabadussõja ausammas avati Kadrinas 15. augustil 1926. Katte eemaldas põllutöeminister Oskar Köster. Tolleks päevaks ei olnud samba külgedel paiknevad pronksbareljeefid valmis. Pärast nende paigaldamist avati mälestussammas veel kord pidulikult langenuite mälestuspäeval 22. juulil 1928. Ühel pronksbareljeefil on kujutatud Johan Laidoneri ja Jaan Poskat, teisel aga kivil istuvat Lindat, kes vaatab Neeruti mägedes kündvat Kalevipoega.

Esimese katse purustada monument tegid punavõimud 23. oktoobril 1940, kuid tänu Kadrinas viibinud Eesti sõjameestele see ebaõnnestus. Pastor Beermann sai võimudelt lubaduse, et sammas säilitatakse, juhul kui loobutakse pronksbareljeefidest. 18. juunil 1941 sammas siiski lõhati.

1989. aastal alustas Kadrina Muinsuskaitse Selts agronoom Heinrich Reimanni eestvedamisel ausamba taastamist. Monument taasavati 23. juunil 1990. aastal. Ühele purustatud samba tükile, mis paigaldati mälestuskuju kõrvale, olid sisse raiutud lõhkumise ja avamiste daatumid.

Kadrina Vabadussõja mälestuskalju. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

1. Mille poolest on Kadrina Vabadussõja ausammas teistest erinev?

---

2. Milline oli teie arvates peamine sarnasus Vabadussõja mälestusmärkide püstitamise ja nende taastamise vahel?

---

3. Tutvuge mälestuskaljuga. Mida on kujutatud samba esiküljel, mida tagaküljel?

Esikülg: _____

Tagakülg: _____

Mida on kujutatud nurgasammastel? _____

---

4. Mis tekst on jäädvustatud kalju kolmele kivilauale?

---

5. Mis tekst on jäädvustatud kalju vasakule küljele?

---

6. Millega on Kadrina mälestuskalju ajalukku läinud järgmised isikud?

Toomas Uttendorf – _____

Gustav Johannes Beermann – _____

Heinrich Reimann – _____

Kalame talu

Kalame talu. 25.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Karepa külas Selja jõe kaldal asub tüüpiline Põhja-Eesti talukompleks – Kalame talu.

Kalame oli sajandeid Selja mõisa kalamehe elukoht. 19. sajandi lõpul sai Kalame rentnikuks Andres Sagrits, kunstnik Richard Sagritsa (1910–1968) isa.

Kalame säilinud hooned on ehitatud 19. sajandil. Väikest kaluritaluõue ümbritseb punutud varbaed. Elumaja oli esialgu tüüpiline rehielamu rehetoa, kambrite, paekivist rehealuse ja roost kelpkatusega, ent 1895. aastal ehitas Andres Sagrits rehealuse külge ruumi, kus pakiti kala ning hoiti võrke. Pärast Teist maailmasõda kujundati sellest ruumist Richard Sagritsa ateljee.

Taluõue lõunanurgas on haruldane paekivist silmuköök, mida kasutasid ka kaluritest naabrid. Kalasuitsutusköögis võib näha suurt kalaröstimisahju. Taluõuel asub rõhtpalkidest ja roost viilkatusega kahe ruumiga ait ning teistest hoonetest eemal on suitsusaun.

Richard Sagrits lõpetas 1936. aastal kunstikooli Pallas, mille järel sai temast kutseline kunstnik. Sagrits on üks tuntumaid Eesti meremaalijaid. Sünnikodus Kalamel viibis ta igal aastal varakevadedest hilissügiseni, seal valmisid tema parimad teosed. Kalamel veetsid suvepuhkust teisedki kunstnikud, nagu Nikolai Triik, Voldemar Mellik, Andrus Johani jt.

1997. aastal pärandas Richard Sagritsa abikaasa oma mehe soovil Kalame talu Rakvere muuseumile. Praegu tegutseb seal SA Virumaa Muuseumid filiaal, kus saab näha ka Richard Sagritsa maalide näitust.

1. Millest on tulnud Kalame talu nimetus?

---

2. Mis hooned paiknesid Kalame talu õuel? Joonistage talu õue plaan ja koostage selgitav legend. Kandke legendis märgitud taluhooned numbritega skeemile.

3. Miks ehitati suitsusaunad teistest hoonetest eemale?

---

4. Mis võis juhtuda Kalame talu suitsusaunaga?

---

5. Kes oli Richard Sagrits ning kuidas oli ta seotud Kalame taluga?

Richard Sagrits – _____

Seos Kalame taluga: _____

6. Miks on Kalame talu Eesti kultuuriloos tähtis?

---

7. Mis asub Kalame talus tänapäeval?

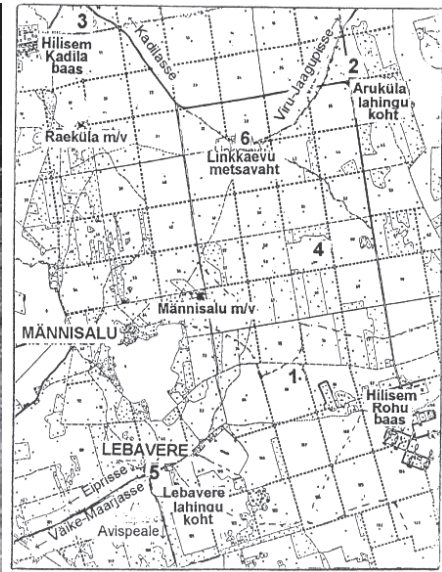

Metsavenna punker Avispeal

Mets on andnud eestlastele varju ja kaitset juba muinasajal. Mets sai eestlastele varjupaigaks ka pärast 1941. aasta juuniküüditamist. Sõja alguses läksid metsa varjule Nõukogude mobilisatsioonist kõrvalehoidvad mehed, kes Saksa vägede saabudes välja tulid.

Ööl vastu 8. septembrit 1941 nähti mööda Lebavere metsateed Narva poole liikumas umbes 200 punaarmelasest koosnevat kolonni. Järgmise päeva hommikuks saadi kokku 38 meest Väike-Maarja Omakaitsest. 8. septembril 1941 toimunud Lebavere (praegune

Avispea metsavenna punker ja skeem.

Foto: <http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=255> (27.06.2011)

Avispea) lahingus suudeti vastase kolonn segamini lüüa ja põgenema sundida. Omakaitse poolal oli kaks hukkunut ja üks haavatu. Punaväelastest hukkus 14 meest, haavatuid oli 8.

Metsavendlus jätkus ka siis, kui Nõukogude Liit Eesti teist korda okupeeris. Näiteks tegutses 1946. aasta suvel Virumaal 61 metsavendade salka 415 liikmega. Salgad olid tavaliselt 4–5-liikmelised, kuid Virumaa põhja- ja idaosas tegutses ka suuremaid rühmi.

1949. aasta küüditamise mõjul suurenes metsavendade arv veelgi. Metsa mindi tervete perekondadega.

Üks kuulsamaid Lebavere metsavendi oli Martin Tamm (1912–1993), kelle esimene punker asus Lebavere metsas Taaraorus. Hiljem rajati samasse kohta magamispunker. 1948. aastal ehitas Martin koos venna Kaljoga Männisalu metsa uue punkri, kus elas kuus aastat. Martin Tamm arreteeriti 1954. aasta detsembris haarangu käigus. Talle mõisteti 25 aastat vanglakaristust, lisaks viis aastat asumist. Martin Tamm vabanes 1971. aastal.

1954. aastal arreteeriti ka Martin Tamme noorem vend Kaljo, kes oli olnud noorterühmade „Tasuja” ja „Roheline Kaardivägi” liige ning hankinud koos teistega metsavendade jaoks relvi ja laskemoona.

Metsavend Martin Tamme taastatud punker Avispeal annab ettekujutuse metsavendade elust. Et punkrisse minna, tuleb ühendust võtta Väike-Maarja muuseumiga.

Avispea punkrist kolme kilomeetri kaugusele lõunasse jääb endine Rohu raketibaas, mis oli üks osa Rakvere rajoonis 1960.–1970. aastail asunud Nõukogude tuumaraketibaasist, mida juhiti Rakverest. Baas likvideeriti kui moraalselt vananenud 1978. aastal. Tänapäeval on raketibaasist järel põhiliselt varemed, kuid säilinud on siiski mõningad raketi-, teenindavad ja hoidlaangarid ning mõni stardiväljak.

Väike-Maarja vald: <http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=255> (metsavendlus) ja <http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=167> (Lebavere lahing) (30.03.2012).

1. Kes olid metsavennad?

---

2. Miks mindi metsavennaks? Esitage kaks põhjust.

---

3. Mis oli metsavendluse eesmärk?

---

4. Kirjeldage, mis raskustega tuli metsavendadel metsas elades kokku puutuda.

---

5. Millised olid metsavendade suhted kohalike elanikega? Tooge selgitavaid näiteid.

---

6. Mis tähtsus oli metsavendlusel Eesti ajaloos?

---

7. Nimetage kaks põhjust, miks õnnestus võimudel metsavendade vastupanu 1953. aastaks murda.

Porkuni lahingupaik

Teise maailmasõja ajal, 21. septembril 1944. aastal peeti Porkuni lähedal lahing, mida on nimetatud suureks vennatapulahinguks, sest vastamisi sattusid Saksa ja Vene mundrit kandvad eestlased.

Vistla, Sauevälja ja Lokska küla kolmnurgas kohtusid Sinimägede alt põgenev Eesti Leegioni 20. SS-relvagenaderidiviis ning Punaarmee 8. laskurkorpuse 249. laskurdiviis. Võitlus kujunes ebavõrdseks: Punaarmee meestel olid kuulipildujad ja miiniheitjad ning neid toetasid tankid ja kahurvägi; Saksa mundris meestel olid üksnes käsirelvad ja nn tankirusikad. Halastamatus lahingus langes eri allikate andmeil 300–1350 meest. Saueväljal oli küll keegi laskurkorpuse mees ruuporiga kutsunud üles eestlasi sõjategevust lõpetama, kuid selle välistas venelastest punaväelaste vastuseis. Porkuni lahing oli viimane suurem sõjaline kokkupõrge Põhja-Eestis.

Porkuni lahingu 64. aastapäeva tähistamine.
Foto: Hilje Pakkanen. Lääne-Viru Omavalitsuste Liit: http://www.virumaa.info/uudised/article_id-2885 (23.06.2011)

Saksa väes sõdinud eestlased maeti kolme ühishauda – Loksale, Saueväljale ja Vistlasse, laskurkorpuse hukkunud Tamsalu–Väike-Maarja tee äärde ühishauda. 1965. aastal veeti sinna suur kivirahn, millele pandi tahvel tekstiga: „Lahinguga siinsetel põldudel ja metsades 21. IX 1944. a. murdis Nõukogude armee 8. laskurkorpuse 249. diviis Saksa fašistlike väeosade tõsise vastupanu Eesti mandril.” 1992. aastal asendati tahvel uuega, millel seisab kiri: „Porkuni lahinguväli. Siin toimus 21. sept. 1944. a. okupatsioonivägedes teeninud eestlaste vennatapulahing.”

Saksa väes langenud eestlaste ühishaudadele avanes võimalus ristid panna alles 1989. aastal. Juba järgmisel aastal ristid hävitati. Pärast taasiseseisvumist tähistati ühishauad uuesti. 21. septembril 2008. aastal avati Vistla kalmistul kõigile Porkuni lahingus langenud eestlastele monument, mille autor on Ekke Väli.

Eesti monumentide e-kataloog: <http://www.monument.ee/tamsalu-linn-ja-vald/loksa-porkuni-lahinguväli> (23.06.2011). MART LAAR, Võitlused Eesti pärast 1944. aastal. – Eesti ajalugu. IV, Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu, 2005, lk 224.

Madisepäeva lahing II – Porkuni vennatapp: <http://www.virumaa.ee/2004/09/ve-madisepaeva-lahing-ii-porkuni-vennatapp/> (23.06.2011).

ILMAR PALLI, Lahing, kus vend ei tundnud venda. – Maaleht, 30.08.2008.

Porkuni lahingupaigas avati memoriaal: http://www.hot.ee/vvl/parem_0.htm (23.06.2011).

1. Mis aastatel toimus Teise maailmasõja sõjategevus Lääne-Virumaal?

---

2. Mis olid Virumaa suuremad lahingud ja millal need toimusid?

---

3. Millal toimus Porkuni lahing?

---

4. Miks nimetatakse Porkuni lahingut üheks suurimaks vennatapulahinguks?

---

5. Millised olid Porkuni lahingu tulemused?

---

6. Miks olid Porkuni lahingus hukkunute ühishauad nõukogude ajal tähistamata?

---

7. Millal ja kus avati Porkuni lahingu memoriaal?

---

8. Arutlege, milles seisnes Teise maailmasõja traagika Eestile ja eestimaalastele.

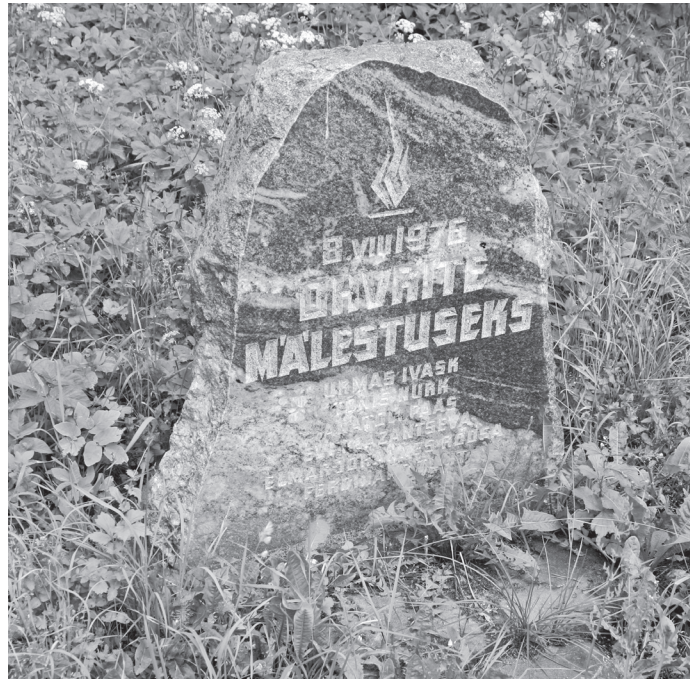

Nõukogude piirivalvuri käe läbi hukkunute mälestusmärk Letipeal

Nõukogude Liidus eelnes riigipiirile kõikjal mitmekümne kilomeetri laiune piiritsoon. Sinna kuulusid ka kõik Soome ja Riia lahe saared ning Mandri-Eesti rannalad. Piiritsoonis võis liikuda loaga, mille väljaandmist iga taotleja puhul eraldi kaaluti. Piirivalve pidi ära hoidma kõik piiririkkumised – nii võõraste aluste saabumise Nõukogude Liidu vetesse kui ka põgenemiskatsed Nõukogude Liidust.

Letipea külas Viru-Nigula vallas asub Nõukogude piirivalvuri käe läbi hukkunute mälestusmärk, mis püstitati 8. augustil 1991. aastal AS Rakvere Gaasi eestvedamisel. Hukkunute nimed raiuti kivisse viis aastat hiljem. Mälestusmärk asub paigas, kus 8. augustil 1976. aastal hukkus piirivalvuri käe läbi kuus ja haa- vata sai 18 vabariiklikul gaasitöötajate suvepäevadel osalenut.

Mälestuskivi Letipeal hukkunutele. 25.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

Toonastel ürituse korraldajatel oleval olnud purjus piirivalvuritega pidevalt tegemist. Gaasitöötajate suvepäevade korraldaja Anatoli Varkki oli neid korduvalt minema talutanud, kuni sai hoobi automaadikabaga. Juttude põhjal oleval piirivalvurid tahtnud suvepäevalistelt viina ja naisi. Purjus piirivalvurilt üritati automaate ära võtta. Järsku tabas tantsuplatsil ja telkides viibinud suvepäevalisi automaadivalang. Laskjat üritas takistada teine piirivalvur, kuid temagi sai automaadist valangu. Pärast seda sooritas laskja enesetapu, tulistades endale automaadist näkku.

Veresauna noorim hukkunu oli ainult 16aastane Rakvere 1. keskkooli õpilane. Järgmisel päeval kajastas sündmusi raadiojaam Ameerika Hääl, kuid nõukogude võim püüdis juhtunut varjata. Hukkunute lähedastel keelati pidada ühist matust ning matustele saadeti rahutuste vältimiseks relvastatud julgeolekumehed. Kohtus määrati kolme ja poole aastane vanglakaristus seersandile, kes ei olnud asjaga seotud.

Piirivalve juhtkonnas tehti sellest sündmusest järeldused ja patrullidel korjati padrunid käest ära. Piirivalve käis hiljem ringi tühjade salvedega, relvaks ainult tääk. 1970. aastate keskpaigaks oli piiririkkumiste arv Eestis nagunii peaaegu nullilähedane, sestap oli patrullide varustamine laskemoo- naga mõttetu.

HELMUT ELSTROK, Kolmekümne aasta tagune Letipea veresaun jääb alatiseks meelde. – Virumaa Teataja, 08.08.2006.

HELMUT ELSTROK, Selgituseks Letipea mörva juurde. – Virumaa Teataja, 27.01.1994.

MARIS KANGRU, Ühe mörva jälgedes. – Virumaa Teataja, 25.01.1994.

VIRKO LEPASSALU, Riigipiir. Tallinn, 2010, lk 45–47, 66–67.

1. Mis üritust peeti 1976. aasta augustis Letipeal?

---

2. Miks korraldas Nõukogude piirivalvur Letipeal veresauna?

---

3. Kuidas käitus nõukogude võim pärast Letipea mõrva?

---

4. Iseloomustage sündmuse põhjal Nõukogude armeed ja režiimi.

---

5. Millal püstitati Letipeal hukkunutele mälestusmärk? Miks alles siis?

Lahemaa rahvuspark

Looduskaitse kui kauni ja haruldase looduse hoidmise riiklik korraldamine hakkas nii Euroopas kui ka Eestis kujunema 19. sajandi lõpul. Eesti esimeseks looduskaitsealaks peetakse rohkem kui sada aastat tagasi, 1910. aastal asutatud Vaikla linnukaitseala.

Lahemaa kui Eesti esimene ja suurim rahvuspark loodi 1971. aastal Põhja-Eestile iseloomuliku looduse ja kultuuripärandi kaitseks.

Virumaale jääb kaitseala idapoolne osa, mis moodustab 725ruutkilomeetrisest rahvuspargist veidi üle poole. Lahemaa rahvuspargi peamised ülesanded on säilitada ja kaitsta sealset looduslikku kooslust, teha ökosüsteemide ja kultuuriväärtuste teaduslikke uuringuid ning tutvustada külastajatele rahvuspargi loodust ja vaatamisväärsusi. 70 protsenti rahvuspargi alast on kaetud metsaga.

Lahemaa rahvuspark jaguneb erineva kaitsereežiimiga vöönditeks.

Kultuurmaastikel korraldatakse piiratud majandustegevust ja organiseeritud puhketegevust.

Loodusreservaat on otsesest inimtegevusest puutumata loodusega maa- või veeala, kus tagatakse looduslike koosluste säilimine ja kujunemine üksnes looduslike protsesside tulemusena. Loodusreservaadis on keelatud igasugune inimtegevus. Virumaale jäävad viiest Lahemaa rahvuspargi reservaadist neli. Laukasoo reservaat on laukarohke, mõeldud rabamassiivi kaitseks. Oadu-Koljaku reservaadi rannikumoodustised on kujundanud mitmekesise metsamaastiku. Udriku reservaat on kolme järvega Udriku soo. Mustoja-Vainupea reservaadis asub Põhja-Eesti suurim asustamata rannikupiirkond, mis on loodud rannametsade kaitseks ja uurimiseks.

Lahemaa rahvusparki jäävad mitmesugused õppe- ja matkarajad ning mõisad, samuti Võsu ja Käsmu rannaküla ning Altja kaluriküla.

Viru raba.

Foto: http://et.wikipedia.org/wiki/Lahemaa_rahvuspark (16.06.2011)

Looduskaitseeadus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/12889994> (10.03.2012).

KALJU SAABER, Koguteos Virumaa. Rakvere, 1996, lk 188–190.

1. Mis aastal rajati Lahemaa rahvuspark?

---

2. Kui suur on Lahemaa rahvusparki pindala?

---

3. Mis eesmärgiga loodi Lahemaa rahvuspark? Mis on Lahemaa rahvusparki peamised ülesanded?

---

4. Nimetage ajaloolise ja kultuurilise väärtusega objekte, mis asuvad Lahemaa rahvusparkis.

---

5. Mis reservaadid paiknevad Virumaal ning mida seal näha võib?

---

6. Uurige välja, mis kaitsealasid on Eestis veel moodustatud.

---

7. Arutlege, kas looduse kaitsmine sellisel moel on õigustatud ja täidab oma eesmärgi. Tooge selgitavaid näiteid.

Sõna seob – Kadrina emakeeleausammas

Kadrina emakeeleausammas on loodud ilusa emakeele kiituseks ning Kadrina keeledendajate tunnustuseks. Mälestussammas asub Kadrina keskkooli lähedal veidi rahvamaja pool põliste puude all.

5. märtsil 1988 ilmus Rakvere lehes Punane Täht (praegu Virumaa Teataja) ajakirjanik Rein Siku kirjutis „Võtaks kivi ja ...”, milles ta kutsus üles püstitama Kadrinasse emakeeleausammas. Mõte leidis kohe toetust ning algas annetuste kogumine. Esimene annetaja oli Rakvere teater. 1989. aasta 1. jaanuari seisuga oli Eesti Kultuurifondi kogunenud 5432,80 rubla, juuniks 1990 oli annetusi kogunenud rohkem kui 10 000 rubla. Annetused tulid siis juba Virumaa Fondi, sest Eesti Kultuurifond oli tunnistanud oma võimetust ideed sambana realiseerida.

Sama aasta sügisel ilmusid Eesti tähtsamates ajalehtedes üleilmse Eesti emakeeleausamba konkursi juhtmõtted. Konkursi korraldajad olid Virumaa Fond ja Virumaa Teataja. Võistlustööde laekumise ajaks määrati 1991. aasta maikuu, üleilmsete Virulaste Päevade algus.

10. juunil 1991 tuli Kadrina keskkoolis kokku konkursi žürii koosseisus Jaak Soans, Ekke Väli, Avo Järve, Silvi Viise ja Rein Sikk. Hinnati viit võistlustööd ning kaht ideekavandit. Võitjaks osutusid kunstiinstituudi skulptuuriüliõpilane Vergo Vernik ja arhitekt Raul Kõllamaa võistlustööga „Põrgupõhja Jürka”, mis kujutas stiliseeritud aabitsakukke.

Emakeeleausamba väljaraiumise võttis enda peale Tartu ettevõtte KIL Raidkivi. 1991. aasta sügisel ilmusid ajakirjanduses üleskutsed palvega teatada Virumaa kividest, mis sobiksid sambaks. Eesti Teaduste Akadeemia looduskaitsekomisjon arutas Järvamaa Seidla asula ausammaste kivi edasist saatust ning lubas kasutada seda rändrahnu emakeeleausamba jaoks. Varem oli sellest kivist võetud tükke ka Albu vallamaja ees asuva Anton Hansen Tammsaare ausamba aluseks.

1992. aasta 18. märtsil algas ülemaaline korjandus. Rakveres tegid suure töö ära skaudid, terves Eestis aga Virulaste Vennaskond. Annetusi saabus ka välisvirulastelt ning Virumaa sõpradelt näiteks Soomes (Tuglase Selts).

Kirjandusteadlase Mart Mägeri ettepanekul jäädvustati ausambale Kadrina vanasõna „Sõna seob”. 21. mail 1994. aastal peeti ausamba avatseremoonia, kus avasõnad lausis näitleja Mikk Mikiver. Emakeeleausambast sai Meinhard Laks idee tähistada riiklikult emakeelepäeva.

Emakeeleausammas Kadrinas. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

1. Mis protsessid ühiskonnas võimaldasid püstitada emakeeleausamba?

---

2. Samba rajamise idee ei tekkinud tühjale kohale. 17.–19. sajandil on Kadrinas kirikuõpetajana töötanud viis eesti kultuuriloos olulist osa etendanud isikut. Kes olid need kirikuõpetajad? Nimetage kolm. Mis teeneid kirjandus- ja kultuuriloos oskate iga nime taha kirjutada?

Isik: _____

Teene: _____

_____

Isik: _____

Teene: _____

_____

Isik: _____

Teene: _____

_____

3. Millal tähistatakse emakeelepäeva? Miks just sel päeval?

Kuupäev: _____

Põhjendus: _____

4. Leidke kaks näidet virulaste aktiivsuse kohta samba püstitamisel.

---

5. 22. detsembril 1803 ristiti Kadrina kirikus üks olulisi eesti kultuuriheerosi. Tema poeg Alexis määrati 1870. aastal Kadrina jaamaülemaks. Kes oli see tuntud eesti kirjamees?

---

6. Arutlege, kuidas oleks kõige parem kultuuriloo olulisi sündmusi ja isikuid meeles pidada ning noorele põlvkonnale tutvustada. Selgitage näite kaudu.

Monument „Okaskroon”

„Okaskroon” on mälestusmärk virulastele, keda nõukogude võim on küüditanud ja represseerinud. Monument, mille autor on arhitekt Allan Murdmaa, püstitati 1991. aastal Rakvere Tammikusse, et mälestada Virumaalt Siberisse küüditatud inimesi.

14. juunil 1941. aastal viisid Nõukogude võimuorganid Baltimaades, Valgevenes, Ukrainas ja Moldovas läbi küüditamise. Sajad perekonnad aeti üles juba öösel, aga inimjaht jätkus kogu päeva. Kinnivõetutele loeti ette määrus, mis ütles, et nad on vahistatud. Igal perel oli õigus kaasa võtta saja kilogrammi ulatuses asju pere liikme kohta. Mehed lahutati naistest ja lastest, kelle enamik nägi oma mehi ja isasid viimast korda. Inimesed aeti ülerahvastatud vagunitesse ning algas teekond Siberisse. Paljud surid juba teel, suur osa hukkus külma või nälja tõttu Siberis, osa lasti maha või hukkus vangilaagrites. Virumaalt viidi Siberisse üle 1300 inimese, mis moodustab Eestist küüditatute koguarvust 13 protsenti.

1949. aasta märtsis korraldasid võimud uue küüditamise. Eestist deporteeriti 20 732 inimest, Baltimaadest kokku üle 92 000 inimese. Asumiselt vabastamine algas alles pärast Stalini surma 1954. aastal. Suurem osa ellujäänud küüditatutest naasis Eestisse.

2001. aastal, mil juuniküüditamisest möödus kuus aastakümnet, jagas president Lennart Meri (1929–2006) „Okaskrooni” juures samal aastal asutatud Murtud Rukkilille märke, mis antakse represseeritutele ja mille patroon on Vabariigi President.

Koguteos Virumaa. Koostanud KALJU SAABER. Rakvere, 1996, lk 331–332.

ALLAN MURDMAA, Monumentaalne. Tallinn, 2009.

Murtud Rukkilille märgi andmise ning kandmise kord ja Murtud Rukkilille märgi kirjeldus: <https://www.riigiteataja.ee/akt/813584> (26.08.2011).

„Okaskroon”. 26.06.2011

Foto: Aleksei Lukašin

1. Mille puhul püstitati monument „Okaskroon“?

---

2. Mida võiksid sümboliseerida monumendi kujundus ja nimi?

---

3. Kes on monumendi autor?

---

4. Millal monument püstitati?

---

5. Mis oli küüditamine? Millal see toimus?

---

6. Iseloomustage nõukogude võimu poliitikat küüditamiste näitel.

---

7. Arutlege, kuidas tuleks selliseid ajaloosündmusi jäädvustada. Selgitage näidete kaudu.

Mälestusmärk rahavabariigile

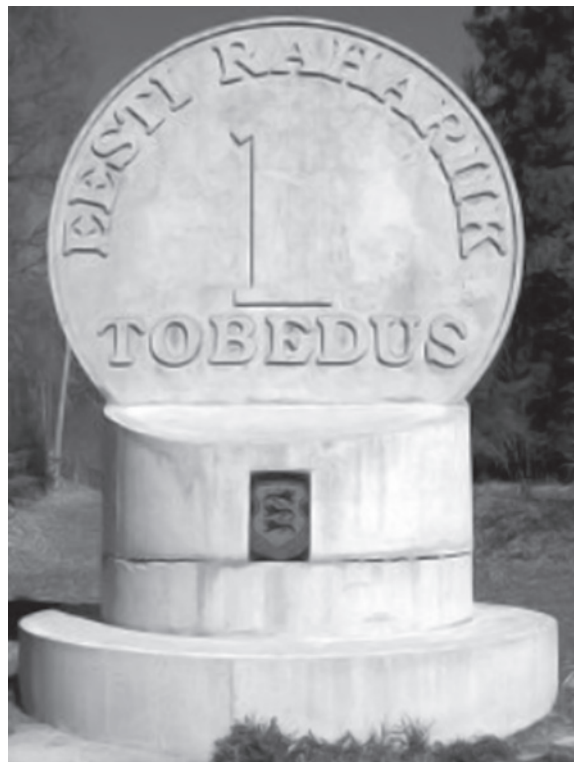
Rägavere vallas Rägavere tee ääres Völumäe bussipeatuse lähedal seisab mälestusmärk rahavabariigile ehk Aasuvälja Völumäe tobedus. 2003. aastal püstitatud monumendi autor Ülo Sinisalu on selgitanud, et selle monumendi tähendust võib igaüks võtta nii, nagu ise soovib.

Suurel ühekroonist meenutaval kujundil on ühel poolel kiri „Eesti rahariik” ja „tobedus”. Teisel küljel on „Võim ja vaim” ning rist, millele on kirjutatud *Homo sapiens*. Monumendi autor on tahtnud sellega rõhutada riigis valitsevat korrupsiooni ning väljendada soovi näha Eesti rahariigi asemel kunagi Eesti rahvariiki. Ülo Sinisalu eesmärk on olnud panna inimesi mõtlema.

Monumendi alusel on ühel küljel Eesti vapi kolm lövi, kellest üks vaatab teises suunas; teisel küljel on tahvel kirjaga „Tobeduse monument. Troon ja kroon Vabariigi valitsusele”.

Monumendi esialgse variandi järgi pidi kroon olema kännu kujutisel, sest Eesti Vabariigi algne rikkus oli mets.

Völumäe küla mees püstitas valitsuse tobeduse krooni. – Virumaa Teataja, 03.05.2003.

Aasuvälja Völumäe tobedus. Mai, 2007
Foto: Heiki Koov. Eesti monumentide e-kataloog:
<http://www.monument.ee/ragavere-vald/aasuvalja-volumae-tobedus> (15.06.2011)

1. Kes püstitas mälestusmärgi rahavabariigile? Mis aastal?

---

2. Mis oli monumendi püstitamise eesmärk?

---

3. Mis aastal võeti kasutusele Eesti kroon? Millal võeti Eestis kasutusele euro?

---

4. Mis mõtteid tekitab teis mälestusmärk?

---

5. Uurige, millised erinevad rahaühikud on olnud Eestis käibel 20. sajandi jooksul.

Rakvere keskväljak

Rakvere keskväljak. 26.06.2011
Foto: Aleksei Lukašin

Rakvere keskväljaku ametlik nimi on Turu plats, mis pärineb 2003. aastani seal asunud muna-kivisillutisega turuplatsilt (ja parklalt). Turuplats kujunes sellesse linnapiirkonda 20. sajandi alguses. Siiani seisavad platsi ääres 1928. aastast pärit vana turuhoone, mille projekteeris Ferdinand Gustav Adoff, ning pangahoone, mis on ehitatud 1930. aastal. Vanematest hoonetest on säilinud veel Berliini trahteri maja ja Matsoni äri.

Rakvere keskväljaku projekteerimiseks korraldati arhitektuurikonkurss, mille võitis arhitektuuri-büroo Kosmos. Linna keskosa ümberkujundamist saatis suur poleemika. Uus keskväljak avati pidulikult 2004. aasta septembris. Veel enne pidulikku avamist peeti 23. juunil 2004 keskväljakul võidupüha paraad, kus osalesid ka NATO liikmesriikide esindajad.

Rakvere keskväljak on üks unikaalsemaid keskväljakuid Eestis. Väljakut ehivad purskkaev ning suured kollaste kuplitega valgustid. Väljakul asub ka veidra kujuga bussiootepaviljon, mida rahvasuu on hakanud kutsuma vareseks.

2010. aasta 11. septembril avati Rakvere keskväljakul linna aukodanikule Arvo Pärdile pühendatud skulptuur „Noormees jalgrattaga muusikat kuulamas”, mille autor on Aivar Simson. Skulptuur kujutab üht eluperioodi Arvo Pärdi elust, kui ta käis Turu platsil spetsiaalselt selleks, et kuulata raadiotranslatsioonivõrgust klassikalist muusikat (vt ka legendaarsed isikud, Arvo Pärt).

Esituskunsti teoseregistri pilootprojekt: http://www.nurmoja.net.ee/ektr/index.php?view=venueevents&id=15%3Arakvere-keskvaeljak&option=com_eventlist&Itemid=62 (06.06.2011).

Rakvere linnavalitsus: <http://www.rakvere.ee/index.php?main=277> (06.06.2011).

1. Millest tuleneb Rakvere keskväljaku aadress – Turu plats?

---

2. Milliseid ajaloolise väärtusega ehitisi näete Rakvere keskväljaku ääres? Tooge näiteid.

---

3. Mida võiks teie meelest sümboliseerida Rakvere linna keskväljak?

---

4. Kelle auks on Rakvere keskväljakule püstitatud skulptuur ja kuidas on see Rakverega seotud?

---

5. Arutlege, miks kaasnes kesklinna ümberkujundamisega nii palju diskussioone ja vaidlusi nii linnarahva seas kui ka meedias.

Põlletäis hõbedat

Kord eksinud keegi laps linnusekeldritesse ja jõudnud lõpuks ühe ukse juurde, mille ees valvanud must koer. Koer lipsanud uksest sisse, laps järele. Jõutud keldrisse, mille seina äärtes seisnud punased kastid, nurgas hõõgunud söed ja kesk ruumi põlenud tuli. Keldris olnud üks vana naine, kes käskinud lapsel hõlmad üles tõsta, visanud sinna põlevaid süsi ja käskinud siis koju minna. Laps läinud koju ja kui ta seal hõlmad avanud, olnud süte asemel hõberahad. Otse loomulikult rutanud vanemadki linnusekeldrisse, et sealt veel suuremat varandust kaasa tuua, aga enam pole leitud ei varandusekeldrit ega hõbedat jagavat vanaeite.

Teine kord jalutanud linnusevaremeis üks naine, näinud keldriust ja läinud sisse. Ruumis olnud keset tuba laud, millel põlenud küünal. Laua taga istunud kaks meest, üks neist kirjutanud midagi. Nurgas seisnud veel kolmaski mees, labidas käes, ja seal põlenud tuli. Mehed küsinud, mida naine keldris otsib. Naine vastanud, et sattunud sinna päris juhuslikult. Selle peale öelnud mehed, et mingi ta nüüd rahu minema ja ärgu rääkigu kellelegi, mida nägi. Labidaga mees käskinud naisel põlle üles tõsta ja visanud selle hõberaha täis. Naist uksest välja saates korranud rahakinkija veel: „Ole mõistlik ja pea suu!”

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 14–15.

Külmtõbi luurab linnusevaremeis

Kord kõndinud varemeis üks Tõnni-nimeline mees. Seal astunud ta juurde pisike hallipäine ja halli habemega vanake ning küsinud: „Noh, Tõnn, kas sa mind enam ei mäleta?”

„Ei mäleta küll.”

Väike mehike tuletanud siis meelde, kuidas nad nelja aasta eest elanud kahekesi ühes särgis ning ühe mütsi all. Siis käskinud karjase naine Tõnni pugeda läbi lõhkirebitud noore haavapuu ja juua toomingakoortega keedetud vett. Kõike seda ikka selleks, et oma kaaslasest lahti saada.

Pärast seda juttu olnud hall mehike korruga kadunud. Tõnnile aga meenunud, et just nelja aasta eest põdenud ta rasket külmtõbe (malaariat) ja pääsenud sellest tõepoolest karjase naise õpetust järgides. Külmtõbi andnud siis ühtäkki järele ja kadunud nagu tinatuhka. Kuhu ta tookord läks, ei teadnud keegi. Nüüd luuras ta linnusevaremeis. Küllap otsis järgmisi ohvreid, kellega ühe särgi ja mütsi sisse pugeda.

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 15–17.

Nuttev paekivi

Kui 16. sajandi alguses ehitati Rakverre kloostrit, toodi paekivi Paatna paemurrust. Teel Rakvere poole olevat paekivi valju häälega nutnud. Hiljem arvati, et küllap aimasid paekivid ette oma kurba elusaatust – kloostri müürides said nad ju püsida vaid umbkaudu 50 aastat, siis lammutasid Vene väed kloostri (1559. aastal) ning kivid veeti Vallimäele linnuse ringmüüri tarvis.

Paatna mahajäetud paeaukudest kostnud haledat nuttu veel 20. sajandilgi.

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 19.

Kiuhka saun ja lõbumaiad mungad

Veel 20. sajandi algupoolel seisnud linnast veidi põhja pool väike Kiuhka saun. Vanasti, kauges minevikus, olnud selle koha peal väravavahi- ehk maksumaja, kus võetud linna ja linnusesse minejailt läbipääsumaksu. Aeg-ajalt, peamiselt vaenuvägede lähenedes, saadetud väravavahile abijõude linakodanike seast, vahel ka kloostrist. Eriti hea meelega läinud Kiuhkale lõbumaiad mungad, kes võtnud alati peale toidukraami kaasa õlut, viina, tubakat ja mängukaardid. Üsna pea kostnud siis Kiuhka poolt nii linna kui ka kloostrisse lõbus laulujoru. Mis sai valvepostist vaenuväe kohale jõudes, sellest rahvasuu vaikib.

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 20.

Piiskopi hauaplaadi leidmise lugu

16. sajandi keskel surnud ja Rakvere mungakloostri kirikusse maetud piiskop Arnoldus Anebati hauakivi leiti 19. sajandil mõisa loomalautade ehitamisel. Laudad asusid praeguse Kreutzwaldi tänava ääres ja ulatusid välja kunagise kloostri kohale, kus ühe lauda põrandaks oli jäetud vana kloostrikiriku kivipõrand.

Leitud hauaplaat tõstetud lauda seina najale püsti. Sellest ajast peale hakanud iga aasta paastumaarjapäeva ehk 25. märtsi südaööl kell 12 lööma mõisa perekell, mis rippus kellatornis häärberist lääne pool. Laudad muutunud heledaks, nagu oleks neid valgustanud küünlaleek, ja kuulda olnud leinalaule. Nii kestnud see paar-kolm aastat. Siis viidud hauaplaat Kolmainu kirikusse, kus see tänapäevani altari ees põrandas lebab. Edaspidi jäänud mõisasüdames paastumaarjapäeva ööl kõik vaikseks.

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 29–30.

Rakvere raibe

Rakvere raibet on väga raske hävitada ja põllumehed on sellega pidevalt visa võitlust pidanud. Sellest tulemusteta heitlusest räägivad mõnedki rahvajutud.

Üks neist pajatab näiteks, kuidas põllumees kisub igal aastal Rakvere raibe maa seest välja, järgmisel aastal sirgub aga samas kohas uus ja uhkem taim. Ilmselt on tegemist mingi salapärase jõuga. Koguni Vanakuradi endaga, kes istub maa all ja hoiab raibe juurest kinni. Iga kord jääb juure ots tema pihku.

Teine lugu väidab, nagu oleks Rakvere raibe juur nii pikk, et ulatub läbi maakera teisele poole välja, seal on aga juure otsal sõlm sees. Nii soovitatigi kunagi talumehele, kes selle umbrohuga tulutut sõda pidas, sõita teisele poole maakera, otsida seal üles koht, mis on otse tema põllulapi vastas, ning harutada seal juuresõlm lahti.

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 180.

Hauakivi Haljalas

Kord elanud Haljala lähedal Sausti mõisas õel parunipaar – proua polevat härrale julmuses millegagi alla andnud. Orjade peksmise ja piinamise jälgimine olevat neile olnud ülim lõbu. Mõisaaita peksupingi kõrvale toonud teenrid ja tüdrukud igal õhtul parimat veini ja head suupistet. Isandarahvas asunud toitu nautides karistusi määrama ning õnnetute oigeid nautima. Ja oleks veel et ainult peksmist! Ei, lausa maiuseks olnud härrastele jälgida inimeste nülгимist ja muid koledusi, millest kirjutadagi ei tihka.

Ühel päeval käinud Saustil jälle tavaline omakohtu pidamine. Ori nende ees karjunud ja halanud, nii et linnudki mõisapargis vakka jäänud. Korruga tõusnud maantee poolt paks tolmupilv ning mõne aja pärast veerenud mõisaõuele uhke tõld, kuus täkku ees, üleni vahtu aetud.

„Lõpetamine homseks jätta!” karjunud parun piinasulasele, tõusnud leentoolilt ja sammunud tõlla poole. Nähes, et välja astub kõrge saks Tallinna Toompealt, mananud härra mesimagusa naeratuse huultele ja lausunud kõige valitumaid tervitussõnu. Prouagi vedanud oma rasvast raske kere kohale ning teinud hingeldades kombekohase reveransi. Kuid selle asemel, et tervitust armulikult vastu võtta, käratanud tulija, kelle silme eest polnud pooleldi nülitud ori peitu jäänud: „Ahaa! Tähendab, et kaebajad ei valetanud! Selge, miks teie põldudel keegi ei taha ega jaksagi tööd teha. Sedaviisi on varsti vastuhakk lahti!”

Sausti parun kibelnud seletama, kuidas eestlane ainult seanahka vedavat ja varastavat. Proua vadistanud lugusid orjade kangekaelsusest. Toompea mees polevat teinud kuulmagi, vaid andnud kupjale käsu õllekõögist kõige mahukam aam kohale veeretada ning vasknaelad külgedest sisse taguda – olgu nagu ümberpööratud siilikasukas! Kui töö valmis, aetud mõlemad mõisasaksad sinna sisse, löödud kaas peale ja hakatud vaati veeretama. Päikeseloojangu ajaks polevat tünnist enam ainsatki häält kuulda olnud. Surnukehad kistud välja ning maetud samal õöl Haljala kiriku pöranda alla. Toompea krahvi käsul tehtud haud kohale, kust kõige enam jalgu üle käimas.

HEINO GUSTAVSON, Lugusid siit ja sealt. Tallinn, 2007, lk 53–54.

Porkuni ujuvad saared

Porkunis elanud kord väga tige piiskop. Pühapäeval jutlustanud ta kirikus halastusest ja ligimesearmastusest, argipäeval sundinud oma orjasid taga, piits peos. Vähe sellest, et valusaid hoope jagas, sageli lasknud ta sõnakuulmatuna tunduva inimese surnuks piinata. Ei olnud võimsa piiskopi üle kohut ega karistust. Või mida sa purupalja orja tapmise eest karistad, härral kogu voli käes.

Ühel päeval kandnud Porkuni mõisa orjad turjal heinu. Piiskop tulnud tööd vaatama ja pahandanud, et kandamid üleliia kerged. Lasknud sõimu lahti: „Teie lihtsalt ei viitsi oma konte liigutada, vedelete muidu, veate aega päikeseloojangu poole. Parem juba teiesugused ära uputada!” Tõuganud ühe orja teise järel koos heinasülemiga Porkuni järve. Kuigi ükski ujuda ei osanud, ei vajunud ometigi keegi vee alla: hein on kerge, kannab inimesi nagu roogudest punutud padi. Üks siputanud siin, teine seal, hüüdnud haledasti appi. Järvenäkk kuulnud kisa ning tulnud vaatama. Näinud, et hulk orjarahvast järve peal hädas, visanud mõne peotäie rammusat muda heintele peale. Kohe hakanud heinad juuri ajama ja kasvanud omavahel kokku. Nii sündinud väikesed ujuvad saared. Orjad roninud veest välja – uute saarte näol oli tekkinud kindel jalgealune. Tuul ajanud neid kurjast isandast üha kaugemale, teise kalda poole.

Viha südames, pidanud piiskop nägema, kuidas tema alamad nagu lustisõitu teinud; oli ta ju tahtnud neid kõige karmimalt surmaga nuhelda. Ei muud kui kähku paati ja orjadele järele! Näkineiu vaadanud sõudjat, isand meeldinud talle. Mitte et ta ilus olnuks, hoidku selle eest, vaid hoopis vastupidi: ei olevat keegi Eestimaal näinud inetumat kirikuvürsti kui tema. Pealagi paljas, põsed nagu põdra põrnad, nina näitab nurga poole, silmad nagu silgul, suu suur justkui soolaugas, habe hädiselt hõre, jalad jäära moodi jonksus. Juba ainult nägemine ehmatanud. Eks mõelnudki näkineid: kui saaksin selle mehe oma riiki, küllap siis kõik mu kalad alles jääksid. Niipea kui mõni õng kusa-gil vette heidetakse, saadaksin kohemaid piiskopi vee all kohale. Kalad märkavad koletist, pagevad tema ja õnge juurest. Näkineiu haaranudki piiskopi lootsikuservast kinni, õõtsutanud paati paar korda ning kallutanud paadi kummuli.

Piiskop kadunud nagu vits vette, ei olnud temast enam orjade ohjeldajat ega rahva rõhujat. Sellest ajast olevat Porkuni järves kalu endisest rohkem. Heinasülemitest tekkinud saarekesed aga jäävadki alatiseks voogudele ujuma.

HEINO GUSTAVSON, Igal kohal oma lugu. Tallinn, 2007, lk 52–53.

Toolse rüütel

Toolse linnus, mis praegu varemetes, trotsinud vanasti ühteviisi tormituuli, marulaineid ja vae-nuvägesid. Elanud seal keegi sõjakas rüütel. Enamiku ajast veetnud ta sõjaväljadel julma veretööd tehes, Toolses käinud üle paari aasta raudrüüd vahetamas. Visanud vana ja mõlkitootud pantsri kolikambrisse, sobitanud uue ja läikiva selga ning tuisanud jälle sinna, kus mõõgad välkumas ja odad torkimas. Kuhu Toolse rüütel ilmunud, seal laga taga. Ei suutnud keegi tema osavuse ja salakavaluse vastu sõjas. Või mis sõjas. Tuleb Toolsesse, siingi tema sõna seaduseks omale ja võõrale. Kõige enam saavad ümbruskonna taluinimesed kannatada, ei oska keegi iial ülekohtuse rüütli tahtmist täita. Ütled kas või pool sõna vastu või vaatad pisutki viltu, kohe tassitakse lossikeldrisse; hea, kui pärast peksu raasuke elu sisse jääb. On aga vastuütlemine kõvem, mõistab rüütli mõök äkilist kohut.

Kuid eks aeg ole Toolse rüütlist kangem. Luud-kondid jäid puisemaks, lihased laisemaks, mõt-tekiiruski kippus kahanema. Poissmehest rüütel hakkas üha sagedamini mõtlema: viimane aeg naist võtta. Kellele sa suured, sõdades kokkuröövitud varandused jätab, kui majas pole pärijat! Juba ammugi meeldinud tigidale rüütli ühe lihtsa kalamehe tütar lähedasest Andja külast, paraku pol-nud meeldimine vastastikune. Neitsi oli oma südame hoopis Toolse linnuse toapoissile kinkinud, kavatsesid varsti paari minna. Ei teadnud sellest rüütel midagi. Otsustanud enne Andja neiu kosi-mist siiski veel viimast korda ühes sõjas ära käia, vanale hullule elule väärrika punkti panna.

Rüütel viibis pikka aega sõjaretkel. Toolses oli parajasti pulmade vastu valmistamine käsil. Andja neiu ja Toolse toapoiss arvasid, et ju rüütel lahingus peast ilma jäi. Pulmalaud pruudi kodus kaetud, pruutpaar parajasti lossikabelis, preester hakkas noortele sõrmuseid sõrme panema.

Korraga lossioue kivisillutisel hobusekapjade plagin, mürtsudes kargas raudne sõjamees ratsult: Toolse rüütel oli just kõige õnnetumal ajal tagasi koju jõudnud! Peiu vanemad lükkasid küll kabeli ukse ette paksu tammeplangu, kuid raskes turvises sõdalasel oli lihtne tegu ühe jalahoobiga tõke eest virutada. Astus kabelisse, päris vihaselt aru. Kuid alles siis, kui silmad hämarusega harjusid, taipas tõtt: tema äravalitu seisis teise mehega altari ees! Mõök lendas tupest, pea peiu kaelalt. Kes kabelis olijatest eluga pääses, võis saatust kiita. Kes langes, tallati rautatud kandadega ära. Hirmu-tööd nähes vajus Andja neiu minestusse, rüütel tõstis ta üles kui viletsa kassipoja ja vedas linnu-seõuele. Heitis tütarlapse enda ette sadulasse, kargas ka ise ratsu selga ning kihutas väravast välja.

Hobusel rappudes tuli pruut meelemärkusele, karjus appi, kuid kuuljaid ei kedagi, ümberringi sügav mets. Palus rüütlit end vabaks lasta, aga räägi seinale või inimröövlile, mis seal vahet. Viimises hädas öhkas neiu: „Kui õigust maa peal enam pole, ehk leidub ometigi mõni halastaja!” Kiiresti kerkisid sünged piksepilved, varsti valas nagu oavarrest, silmipimestav välk rabas ratsanikku. Kõik kolm – rüütel, tüdruk ja hobu – korrapealt surnud.

Kõdunes ratsu, mullaks muutus halastamatu saks, ainult süütust pruudist jäi kivisammas järele. Rahnu ülaosas on mitu vööti näha. Need on seal, kus tütarlapsel helmed kaelas olnud. See juhtunud kõik juba Toolsest kaugel, Rakvere ligidal Raudlepa küla väljal.

HEINO GUSTAVSON, Igal kohal oma lugu. Tallinn, 2007, lk 34–36.

Mõisahärra kodukäijaks

Läks kord taluperemees koos sulasega jõulunädalal metsa puid tooma. Tulid metsast ära ja läksid kõrtsi. Viitsid seal aega hilja õhtuni. Siis hakkasid koju minema. Said surnuaia kohta, kui kuulsid ühekorraga, et kange hobuse kabjaplagin tuleb nende järele. Sulane hüüdis peremehele: „Üks kuradi rehepapp tuleb. Hakka veel puukoormaga tee äärde lumme minema.” Rehepapiks hüüdsid nad mõisnikku. Õige nimega mõisahärrat ei nimetatud. Kui peremees oma hobuse saanud tee äärde lumme tõmmata ja sulane ka, siis kuulnud ainult kanget tuulevihinat ja üks kakskümmend sammu nende ees sõitnud mõisnik. Nemad hakkasid ruttu järele sõitma, nii nagu hobused jaksasid, ja nägid, et mõisnik keeras Võivere mõisa. See oli vana surnud mõisahärra, kes käis kodukäijana oma mõisa loomi piinamas. Hommikul olid hobused nagu ära pekstud, vahus ja märjad. Mõisa õues oli öösiti mitu korda nähtud tõlda mustade hobustega. Võivere mõis kuulus vana mõisniku pojale. Seda ei tea keegi, miks ta kodus loomi piinamas käis.

RM 3425 _Ar_16 (Rakvere Muuseum)

Asulanimedede teke

Rakveres löönud Kalevipoeg Hiiemäe (Hiidumäe) hiiu väikese koera Raki jalaga surnuks. Rakvere olevat seega Raki vere koht. Sama hiiu suure koera tapnud Kalevipoeg jalahoobiga Koeraveres. Laekveres või vana nimega Laiveres või Loikveres murdnud hundid Kalevipoja hobuse ära. Maa olnud laialt ja loikudena verd täis. Venevere mõisast edelas Lihulõpes (Lihalõpes) kõdunenud Kalevipoja hobuse liha. Suigus olevat Kalevipoeg suikunud, Tudus aga tudunud.

Sõna seob. Kadrina emakeeleausammas. Kadrina, 1994, lk 31.

Eduard Tallikas

Eduard Tallikas (1886–1954), keda on Rakvere tuntuimaks vembumeheks peetud, sündis 4. jaanuaril 1886 (mõningatel andmetel 20. detsembril 1885). Noore poisina õppis ta Peterburis lukksepaametit ja mõne aja möödudes sai temast Venemaa pealinnas ettevõtja. Esimese maailmasõja ajal kolis Eduard Tallikas koos perega sünnilinna Rakverre.

Eesti Vabariigi aegu sai Tallikas tuntuks kui nalja- ja napsumees. Tema vempudest räägiti alatasa ning kõikjal. Ka kohalikud ajalehed kirjutasid mehest üsna sageli, kuigi märkisid ta nime asemel enamasti lihtsalt T-tähe.

Üks paik, kus Tallikas sageli viibis, oli kohus. Kord olnud Tallikas kohtus tunnistaja. Ta kinnitanud, et olevat kuulnud, kuidas ..., kuid kohtunik katkestanud ja lausunud, et kuulmine kohtus ei loe; kui näinud ei ole, tunnistus arvesse ei lähe. Tallikas lahkunud kohtusaalist, enne väljumist lasknud aga otse kohtulaua ees kõvasti püksituult. „Tallikas, mis sa tegid?” pahandanud kohtunik. „Mitte midagi,” vastanud Tallikas. Kohtunik: „Kõik ju kuulsid, mida sa tegid.” „Kuulmine ei loe,” teatanud mees ja kõndinud minema.

1930. aasta suvel kutsutud ühel päeval kõik Rakvere taksod raudteejaama, sest sinna pidavat erirongiga saabuma keegi kõrge riigiametnik oma pulmaseltskonnaga. Taksod sõitsidki kohale ja jäid ootele. Erirongi aga ei tulnud ega tulnud. Kui lõpuks mindi jaamahoonesse asja uurima, leiti einelauas mõnuses meeleolus õlut rüüpav Tallikas.

Kord pannud Tallikas ajalehte kuulutuse, et ostab suuremal hulgal ja hea hinnaga kanasõnnikut. Kui müüjad kaubaga kohale saabusid, sonkis Tallikas koormad kepiga läbi ja teatas, et kaup jääb katki, sest kukesitta on hulgas. „Sellise kauba eest mina raha ei maksa, aga kes ei taha koormat koju tagasi vedada, võib selle siia aia äärde maha kallata,” oli ta lahkelt lubanud.

Kui Tallikas kutse peale politseisse või hiljem miilitsasse ilmus ja talle seal istet pakuti, oli ta alati öelnud: „Siin majas ei istu mina kunagi. Siin las istuvad teised.” Tallikas seisiski alati püsti.

Tallikas sõlminud kord lihunikuga kokkuleppe, et müüb tolele ilusa priske sea, käsirahagi saanud kätte. Kui õige aeg käes, sõitnud hobusemees lihakarni ette. Vankris varbkastis konutanud ei keegi muu kui Tallikas ise.

Kui Stalin suri, olevat Tallikas kõik Rakvere taksod kinni maksnud, sõitnud ise esimeses taksos linna taha sõjaväelennuväljale ja teatanud, et on Moskvasse matustele sõitva delegatsiooni eesotsas. Arusaamatust olnud palju ning sõjaväelased võtnud lugu esmalt vist tõe pähe.

Eduard Tallikas suri Rakveres 9. mail 1954.

ODETTE KIRSS, Rakvere lood ja legendid. Tallinn, 2004, lk 168–179.

Viru vägevad 1900–2000. Kohtla-Järve, 2000, lk 94–95.

Arvo Pärt

Rahvusvaheliselt tuntuim eesti helilooja Arvo Pärt on sündinud 11. septembril 1935 Paides, üles kasvanud aga Rakveres, kus õppis muusikakoolis klaverit. Õpingute ajal sündisid ka esimesed katsetused heliloomingu vallas.

Lapsepõlves olevat Arvo Pärt tahtnud kogu aeg muusikat kuulata, aga kuna teised pereliikmed seda ei soovinud, siis sõitnud ta tundide viisi jalgrattaga turuplatsil ümber posti otsas oleva valjuhääldi. „Arvo ema rääkis ikka, et helilooja, see nüüd mõni mehe elukutse. Kõnnib ümber klaveri, ise ümi-

seb ja mõmiseb. Ei see ole miski amet. Noor mees, ehitaks või teeks – ei! Käib ringi ja mõmiseb!” on jutustanud Pärtide kunagine naabrinaine. Pärdi 75. aasta juubeliks püstitati Rakvere keskväljakule skulptuur „Noormees jalgrattaga muusikat kuulamas”, mille avamisel viibis ka maestro ise.

Pärast Rakvere 1. keskkooli lõpetamist 1954. aastal asus Pärt õppima Tallinna muusikakooli ja Tallinna konservatooriumi Heino Elleri kompositsiooniklassi.

Eestis sai Pärdi muusika kiiresti tuntuks. Tavapärased õpilastööd Pärdil tegelikult puuduvadki – kõik kirjutatu jõudis kiiresti kontserdilavadele. Ta kirjutas muusikat ka teatri ja filmi jaoks ning konservatooriumi lõpetamise ajal 1963. aastal võis teda pidada juba kogunud ja küpseks heliloojaks.

Pärt kujunes kiiresti heliloojate noore põlvkonna liidriks, ta oli neist uuendusmeelseim ja säravaim. 1968. aastal tuli esiettekandele „Credo”. Pärast menukat esiettekannet keelati teos vaimuliku teksti tõttu. Helilooja sattus loomingulisse kriisi, algas pikk otsinguaeg, mil Pärt süvenes muu hulgas keskaja muusikasse. 1976. aastal valmis pika vaikuseperioodi järel klaveriminiatuur, mis sai pealkirjaks „Aliinale” („Für Alina”). Selle palaga oli Pärt leidnud oma helikeele ning jõudnud isikupärase kompositsioonitehnikani, mille ta nimetas tintinnabuliks (ld *tintinnabulum* – kelluke). Järgneva paari aasta jooksul valmis heliloojal ühtekokku 18 teost.

1980. aastal emigreerus Pärt koos perekonnaga Nõukogude Liidust ning asus pärast aastast peatumist Viinis elama Lääne-Berliini. 2005. aastal naasis helilooja kodumaale Eestisse.

Arvo Pärt ise on öelnud, et tema muusikat võib võrrelda valgusega, milles sisalduvad kõik värvid, ainult prisma võib neid värve üksteisest eraldada ja nähtavaks teha. Selleks prismaks võiks olla kuulaja vaim.

Arvo Pärt on mitme ülikooli audoktor või -liige (Eesti Muusikaakadeemia, Rootsi Kuninglik Muusikaakadeemia, Sydney Ülikool, Tartu Ülikool, Durhami Ülikool, Santa Cecilia Rahvuslik Akadeemia, Freiburgi Ülikool, Liège'i Ülikool, St Andrewsi Ülikool, Paavsti Sakraalse Muusika Instituut). 2011. aastal sai Pärdist Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik muusika alal ning paavst Benedictus XVI kultuurinõukogu liige.

Arvo Pärdile on antud Riigivapi II ja I klassi teenetemärk. Aastast 2011 on tal Prantsuse Vabariigi Auleegioni ordeni rüütlikraad.

Sügavalt uskliku heliloojana on Pärt öelnud: „See on samasugune asi nagu muusika, mis on maailmas olemas ilma heliloojata. Nii nagu skulptuur on olemas kivi sees ja skulptor vabastab selle. Niimoodi on ka muusika olemas, mina vabastan selle kartulikoorest. Interpret paneb selle patta ja toob lauale, aga Jumal laskis sellel kasvada. Ja niimoodi on ka muusikaga. See muusika on olemas, ega see ei ole minu poolt välja mõeldud.“

Viru vägevad 1900–2000. Kohtla-Järve, 2000, lk 78–79.

Rahvusvaheline Arvo Pärdi Keskus: <http://www.arvopart.ee/> (30.04.2012).

Hulja Uude

Õieti Gustav (Kustav) Udeberg (1862–1943) sündis Kadrina kihelkonna Undla valla Hulja külas 1. juunil 1862. Tema isa pärines Tamsalu tagant Uudekülast. Et Uudeküla oli oma nime saanud just Uude-nimeliste inimeste rohkuse tõttu külas, on ilmselt ka põhjus, miks Gustavit hakati hiljem üldiselt hüüdma Hulja Uudeks.

Varakult vaeslapseks jäänud poissi pidas üleval külakogukond. Ta käis Hulja koolis, kus olnud üsna tragi noormees, seejuures juba varakult vigurimehe kalduvustega. Kuidagi omamoodi olevat ta olnud kogu aeg ja töömeest polevat temast olnud. Kas ta oli nõrgamõistuslik või ülearu tark, liht-

sameelne kannataja või kaval strateeg, külast külla ja perest peresse käiv kerjus või vaba iseenese peremees, eraklik dissident? Külaelanike hinnangus oli ta kõike seda. Hulja Uude oli ühtaegu külaühiskonna peegel.

Hulja Uude lapsepõlvest ei osata eriti palju pajatada. Ei teatud ju omal ajal, et poisist tuleb „kuulus mees”, ega pandud tema tegemisi niipalju tähele kui pärastpoole. Laialt tuntud lugudest kuulub aga nähtavasti Uude lapsepõlveaega lugu lambatalle lugemaõpetamisest. Uude õpetanud talle „i” ütlemata, tall öelnud aga ikka „mää” ning Uude pannud ta selle eest jalgupidi tulise tuha sisse. Enne oli ema just üritanud poisile tähti õpetada.

Mitu juttu kajastab Hulja Uude käitumist pärast ema surma. Kõige poeetilisem on matusejutt: „Ema suri. Pojale jäi pool kuli otra. Raputas maha: „Taevalinnud, tiks, tiks, tulge sööge ema matusteks!””

Kuna Uude isa oli surnud varakult, tulnud emal aina tööd rabada, et kuidagi ots otsaga välja tulla. Poiss jooksnud külasse, talle antud seal süüa. Kui ema poega otsima läinud, leidnud poisi juba magamast. Nii harjunud ta aegsasti teistes peredes käima ning kogenud, et süüa võib saada ka tööd tegemata. Küsimusele „Miks sul kodu ei ole?” vastanud Uude aina: „Egas see kodu parem ei ole, mul igal pool kodu.” Küsimusele „Kus su vanemad on?” vastanud poiss: „See on ikka nii, et kes on tööhimulised, need ikka enne aega lõpevad ära.”

Alalise rändurina liikus Hulja Uude palju aastaid ringi külast külla, ööbides suvel enamasti metsas, talvel kord ühes, kord teises peres. Muidugi ikka seal, kus teda sõbralikumalt vastu võeti. Enamiku jaoks oli ta veidrik, kes ei viitsinud tööd teha. Aga tööst olevat ta nooremas põlves lausa hirmuga hoidunud. Küsimusele käte värisemise kohta vanas eas vastanud ta: „Eks nad värise mul tööhirmust.” Tegelikult osanud Uude kõiki töid. Paljudes peredes meenutati, et ta tulnud tööle appi, niitnud väga hästi, visanud kartulikuuhjale mulda peale. Aga kui talle enne töölehakkamist süüa pakuti, püüdnud ta perest vaikselt teele asuda tööle minemata. Kloodis antud talle rukkilõikuse ajal sirp kätte, aga Uude lõiganud sirbiga pükstel nõöbid eest. Kui perenaine saatnud ta tuppa nõöpe õmblema, kadunud Uude vargsi oma teed.

Suviti liikus Uude rohkem rannas, et suvitajad raha annaksid. Saadud raha kulutas ta kohe ära. Teda nähti laadal ja surnuaiapähal isegi Järvamaal. Kui Uude mõnesse peresse tulles leidis eest vallavaese, öelnud ta: „Kaks lolli ei kõlba ühte kohta!” ning läinud kohe ära. Rumal ta aga igal juhul ei olnud, mida tõendavad tema tabavad vastused ja reageeringud mitmesugustes olukordades. Näiteks küsinud kord Võsu politseinik temalt passi. Uude vastanud: „Kui härrad tiiskandiga hakkama saavad, küll mina bassiga takka järele tulen.”

Pesemisharjumust Uudel polnud, ta olnud „hirmus must” ning tavatsenud sellekohastele vihjetele vastata, et hobune ei pese millalgi silmi. Kehala külas olla noomitud salkus ja kammimata tüdrukuid: „Nagu Hulja Uude!”

Hulja Uude kõige suuremaks iseärasuseks olid tema ebatavalised kehakatted: mitu mantlit pealekutti, alumised rõivad pikemad, seelik pükste peal, pikk sametkleit, pikk valge särk, seitse turki üksteise peal, pikk naistemantel, kirjud püksid, kahest suurrätist seelik, kasukas tagurpidi seljas, suvel karvamütsiga, saksa kiiver peas, naistekübaraga, isegi kaitsevaelase vormis. Uude tegi ise riideid ümber. Näiteks olevat ta ise lappidest kuue kokku ömmelnud. Kui Uudelt küsiti: „Miks sa niisugust kirjut kuube kannad?”, siis vastas ta, et see on hommikumaa tarkade kuub ja tema kannab ka tarkade kuube. Ta olevat kõndinud kilumannerguga, kus kandnud suhkrut kaasas. See mannerng olevat tal pidanud alati suhkrut täis olema. Ta öelnud ise, et kui muud süüa pole, siis sööb suhkrut ja kõht on täis.

Nooremas põlves olevat Hulja Uude käinud korralikult kirikus armulaual. 1900. aasta jäänud tal kauaks ajaks viimaseks. Siis andnud ta õpetaja Lutherile armulauda tellides hõberubla, mille viimane lauvalt sahtlisse libistanud sõnadega: „Meil tagasiandmist ei ole.” Selle peale haaranud Uude

armulaual olles õpetajalt veinikarika oma pihku ja joonud tühjaks. Ise öelnud samuti: „Tagasiandmist ei ole.” Ja lisanud hiljem: „Sellest peab mulle eluks ajaks jätkuma.” Alles nelikümmend aastat hiljem, üsna surma eel, olevat ta siiski veel Kadrina õpetaja Kaisi juures armulaual käinud.

31. jaanuaril 1940 sai Uude uueks koduks Aa vanadekodu, kuhu Undla vald ta saatis. Undla jaoskonnaarst Espenberg andis ka tõendi Uude tervisliku seisundi kohta. Selles nimetatakse Uudet mõistuse poolest vähe puudulikuks ning iseloomult psühhopaadiks, kes peab koduks maailma. Hulja Uude suri Aa vanadekodus 28. jaanuaril 1943. aastal.

RICHARD TAMMIK. Sinust, mu Hulja! Läbi sajandite tänapäeva. Lääne-Virumaa, 2003, lk 541–550.

MALL HIIEMÄE. Sõnajalg jaaniööl. Tartu, 2007, lk 74–100.

Kunda Soucanton

Tulevane Kunda tsemenditehase (Port-Kunda) rajaja John (Johann) Carl Girard de Soucanton (rahvapäraselt Suka Anton, 1826–1896) sündis 10. augustil 1826. aastal Tallinna bürgermeistri ja kommertsnõuniku Johann Carl Girard de Soucantoni noorima pojana. Ta õppis Tallinna toomkoolis, seejärel Tartu ülikoolis majandust ning Jenas ja Mecklenburgis põllumajandust. 1851. aastal omandas ta emalt Kunda mõisa, mille muutis üheks eeskujulikumaks mõisaks Eestimaal. Peale Kunda kuulus talle Selja mõis.

Venemaa Senati 6. novembri 1863. aasta määrusega sai de Soucanton pärandatava Venemaa parunitiitli.

Rahvasuus arvatakse, et merglilademete avastamise eest võlgnetakse tänu muttidele ning Kunda mõisahärra de Soucantoni uudishimule. Mõisnikule ei olevat andnud rahu küsimus, miks pole Kunda mõisa heinamaal mutimullahunnikud tavapärasest pruuni tooni, vaid hoopis heledad. Uudishimulik mõisnik saatis mullaproovi Tartu ülikooli laboratooriumi, kus selgus, et tegemist on tsemendi tootmiseks vajaliku lubjamergliga.

1864. aasta sügisel, Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi kolmandal aastakoosolekul pidas seltsi president Bernhard von Uexküll pikema ettekande tsemendi kasulikkusest ehituses ning tegi ettepaneku määrata preemia tsemenditootmiseks sobivate lubjakivi või merglilademete avastamise eest. Samal istungil teatas Kunda mõisnik de Soucanton, et on oma mõisa territooriumilt leidnud tsemendi tootmiseks sobilikku materjali. Ta lubas ehitada katseahju ning seltsile tulemustest teada anda.

John Carl Girard de Soucanton oli kihelkonnakohtunik, meeskohtu assessor ja meeskohtunik, alates 1887. aastast Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi auliige, Eestimaa Põllumeeste Seltsi liige ning Kalakasvatajate Seltsi liige ja president.

Parun de Soucantoni peeti tõeliseks rahvameheks. Postimees (nr 38) kirjutas 1891. aastal: „Tema tegewusest ja armastusest rahwa vastu võime rõõmuga hiilgava pildi kujutada. Kasuks ja kosumiseks oma waldade rahwale, aga oma kahjuks – on tema Kunda ja Selja walla piirides 5 kõrtsi hingusele saatnud ja selle ette Kundasse ühe wabriku (zemendi wabr.) asutanud, kus mitmed sadanded inimesed teenistust leiawad. Kunda valda ehitas tema vaeste-maja 10 elukambriga, kus 10 waest inimest tema kulul saavad üles peetud.

Noore soo hariduse edenemiseks on tema kahele wallale 3 koolimaja ehitanud, mis täiesti mõisa kulul saavad ülespeetud ja weel väga kena laste aia (Kindergarten), kus 4–9-aastased lapsed ühe mõistliku naesterahwa ülewaatamise all õpetatud ja kasvatatud saavad ... Terwise hoidmiseks oma kahele wallale peab herra baron ühe õpetatud tohtri (arsti) ja apteege. Igal päewal saavad haiged

arstimisele vastu võetud. Mitukorda on mõisast rängasti haigetele kosutavaid toitusid ja weinisid antud ...”

John Carl Girard de Soucanton oli kaks korda abielus. Esimesest abielust sündis neli poega ja üks tütar. Teine abielu oli lastetu.

John Carl Girard de Soucanton suri Kundas 26. novembril 1896. aastal ootamatult rabandusse.

UNO TRUMM, TIJU RAJU, PAAVO KANGUR, Kunda tsement 140: tsemendi tootmise ajalugu Kundas 1870–2010. Tallinn, 2010, lk 26–30.

Jakob Liiv

Rakvere teatrimaja ehituse algataja Jakob Liiv (1859–1938) sündis 28. veebruaril 1859. aastal Alatskivi vallas. Sündides olevat ta olnud nagu prantssai – umbes neli naela raske. Kõik ennustanud, et sellest lapsest iial elulooma ei saa. Sõbralikult ühtehoidvate vendadega üles kasvades omandas Jakob varakult seltsiva iseloomu. Ta õppis Naelavere kihelkonnakoolis, misjärel sooritas Hollmanni seminaris eksternina vallakooliõpetaja eksami.

Jakob Liiv töötas kas vallakirjutajana või õpetajana mitmel pool. Oma koolmeistrikoha Avispeal kaotas ta seetõttu, et julges avalikult naeruvääristada Simuna köstri W. Normanni raamatut „Vaiulikud raasukesed”. Liiv astus julgesti leheveergudel välja sellegi eest, et „Eestimaal eestikeel piab valitsema”. Pärast Avispealt lahkumist 1883. aastal töötas ta Uniküla mõisas kirjutajana, pidades seal ühtlasi õhtukooli. 1884. aastal valiti Jakob Liiv Pandivere vallakooli õpetajaks. Siin sai alguse omapärane regionaalne kirjanduslik koondis, nn Väike-Maarja parnass. 1888. aastal abiellus Jakob Liiv Äntust pärit metsavahitütre Rosalie Feldmanniga. Õnnelikust abielust sündis kuus last.

1901. aastal asus Jakob Liiv elama Väike-Maarjasse, kus hakkas pidama karskuse kuratooriumi teemaja, ehitas endale aleviku keskele võlgu võttes maja ja avas seal raamatukaupluse.

1913. aastal kolis Jakob Liiv Rakverre, võttes vastu ettepaneku hakata tööle Rakvere Krediidiühisuse kassapidajana. Ta toimetas Rakvere eestlaste valimisajalehte Rakvere Teataja ning aitas nii ka omalt poolt kaasa eestlaste võimulepääsemisele Virumaa pealinnas. 1919. aasta mais valiti ta Tööerakonna liikmena Rakvere linnapeaks. Poliitikategemine ja linnajuhtimine polnud talle aga meeltemööda ja nii loobus Liiv 1921. aastal linnapea ametist. Järgnevad viis aastat töötas ta Rakvere 1. algkoolis õpetajana.

Pärast linnapea ametist loobumist võttis Liiv rahva tungival nõudmisel vastu Rakvere rahvamaja ja hariduse seltsi esimehe koha. Selts oli just ostnud Rakvere mõisa koos mõisapargiga ning Liivalt oodati, et ta leiaks kompleksile korraliku rakenduse. Tema ütles esimesena välja mõtte, mis paljudel oli juba pikemat aega hinges kripeldanud. Rakvere peab saama teatri!

27. jaanuaril 1929. aastal toimusid kivivedamise talgud, kus lõi kaasa üle 200 inimese, kellest paljud polnud kunagi mingit tööd teinud. Päeva lõpus tänas Liiv soojade sõnadega talgulisi, märkides, et osutatud poolehoid annab ehitajaile julgust, et rahvas toetab ehitusideed.

Liiv suri kaks aastat enne seda, kui teatrimaja rahva vastuvõtmiseks valmis sai. Põllutööminister Artur Tupits soovis 24. veebruaril 1940. aastal teatrimaja avades, et uus hoone oleks Rakvere ja selle ümbruskonna rahvale kokkutulemise koht ja valgusallikas, kust valguskiired läheksid kõikidesse rahvakihtidesse. Nende sõnadega oleks ka vana Jakob ilmselt igati nõusse jäänud.

Jakob Liiv suri 17. jaanuaril 1938 Rakveres ja maeti suure rahvahulga osavõtul sealsele kalmistule.

Jakob Liiv ei olnud luuletaja, ta oli lihtsalt inimene – õpetaja, linnapea, kirjamees –, aga ta tegi ehk enamatki kui Juhan – ta tegi teatri.

Viru vägevad 1900–2000. Kohtla-Järve, 2000, lk 46–47.

Luule Tull

Eesti Spordiajaloolaste Selts valis 20. sajandi parimaks ja kõigi aegade edukaimaks naistehnika-sportlaseks Luule Tulli, kes on sündinud 16. oktoobril 1942. aastal Eismal taluperes. Luule Tull õppis kohalikus algkoolis, Annikvere 7-klassilises koolis ja Rakvere 1. keskkoolis. Ta töötab Eisma kalakombinaadis ning Rakvere EPTs, on pidanud talu ja püüdnud kala.

Luule Tull võitis NSV Liidu meistrivõistlustel mootorrattaspordis 21 kuld-, 7 hõbe- ja 2 pronksmedalit, lisaks 42 kuldmedalit Eesti meistrivõistlustelt.

1961. aastal peeti Kundas vigursõitu, kus osales ka Tull, mis oli talle esimene motovõistlus. „Naabrinaine ässitas, et tule ja tule, eks siis läksingi. Mul endal siis veel tsiklit polnud. Polnud lube ega midagi.” Alguses sõitis 125-kuupsentimeetrise mootoriga rattaga, siis viidi naiste B-klassi üle 175-kuubikulistele ratastele. Need olid Kovrovetsi tehase rattad, mida tuli ise kobedamaks putitada. Rahvas kutsus neid tehaserattaid „jänkudega Jawadeks”.

Esimest korda käis Luule Tull NSV Liidu meistrivõistlustel mitmepäevasõitu tegemas. See oli tema jaoks uus ja tundmatu ala, kuid pealinna mehed käisid peale, sest võistkonnas pidi üks naine olema. Tallinna naisi ei tahetud punkti võtta, sest need olevat kõvad klatšijad olnud. Suurvõistlus lõppes läbikukkumisega, sest Tull püüdis üle hüpata liiga laiast niisutuskraavist.

Oma saavutustest hoolimata pääses Luule Tull välismaale võistlema üksnes kaks korda: üks kord Soome ja teine kord Itaaliasse. Ühelt poolt ei korraldatud mujal naistele eraldi võistlusi (kuigi Luule Tull ei jäänud Soomes meeste krossisõidus sugugi häbisse), teiselt poolt tõmbas ta välismaasõitude kriipsu peale 1968. aastal Itaalias toimunud rahvusvahelise tähesõidu paarilise Ülle Sarapuu „ära hüppamine”. „Ta oli kahevahel, minna või mitte. Lõpuks ütles, et ega teist võimalust enam ei tule. Alguses olin nõus koos temaga minema, aga kui minekuaeg kätte jõudis, ütlesin, et ei tule. Lubasin Üllele, et olen vait,” kõneles Tull. Vaikimine maksis talle võimalikud sõidud raja taha pik-kadeks aastateks.

Luule Tull tunnistab, et kui aega annaks tagasi keerata, valiks ta ikka sama tee. „Neid pöntse on saadud küll, aga ilma tsiklita ei kujutaks ennast küll ette.” Lastest pole naine mootorrattureid kasvatanud. „Noorem poiss oleks tulnud, aga polnud aega ja raha.”

Praegu elab Luule Tull põhjarannikul oma sünnikodus Eismal.

Viru vägevad 1900–2000. Kohtla-Järve, 2000, lk 102–103.
Portaal <http://www.virumaa.ee> (27.04.2012).

Käsmu Meremuuseum

Merekooli 1, Käsmu küla, Vihula vald, 45601 Lääne-Virumaa
tel 323 8136
e-post muuseum@kasmu.ee
<http://www.kasmu.ee>

Käsmu meremuuseum on eramuuseum, mis asub tsaariaegses piirivalvekordoni hoones ning tutvustab legendaarse kapteniküla ajalugu. Lastele korraldatakse muuseumipäevi kapteniküla ja viikingiaja teemadel.

Porkuni Paemuuseum

Lossi tn 1, Porkuni küla, Tamsalu vald, 46001 Lääne-Virumaa
tel 329 3881
e-post paemuuseum@tamsalu.ee
www.tamsalu.ee/paemuuseum/kontakt.html

Torni viie korruse kaudu saab ülevaate eesti rahvuskivist – paekivist. Ekspositsioon tutvustab paekivi tekkelugu, kivistisi, levikut ja kasutust. Torni tipus on avatud vaateplatvorm.

Vao Tornlinnus-muuseum

Avatud kokkuleppel Väike-Maarja Muuseumiga
tel 326 1625
e-post muuseum@v-maarja.ee

Torni esimesel korrusel asuv ekspositsioon tutvustab torni, mõisa ja ümberkaudsete külade ajalugu. Pikemalt on käsitletud mõisa viimaste omanike von Rennenkampffide perekonnalugu. Torni ülemise korruse seintel on pildid, mis kujutavad inimesi keskaegsetes riietes.

Kiltsi mõisahoone

Kiltsi Põhikool, Kiltsi, Väike-Maarja vald, 46201 Lääne-Virumaa
tel 5557 5301, 325 3401
e-post kiltsipk@hot.ee; kiltsipk@v-maarja.ee

Lossitornis asuvas mälestustoas eksponeeritakse Adam Johann von Krusensterni ja tema järglaste elu ning tegevust tutvustavat materjali. Parki ja mõisa ümbrust läbib kahe kilomeetri pikkune loodusõpperada.

Väike-Maarja Muuseum

Pikk 3, Väike-Maarja, 46202 Lääne-Virumaa
tel 326 1625
e-post muuseum@v-maarja.ee
<http://www.v-maarja.ee/?part=html&id=33>

Ekspositsioon annab ülevaate Väike-Maarja kihelkonna ja aleviku ajaloost. Ruumid on sisustatud materjalidega taluelust, rahvuslikust ärkamisajast, kohalikest koolidest ning kohaliku kolhoosi ajaloost.

Kunda Tsemendimuuseum

Jaama 11, Kunda linn, 44106 Lääne-Virumaa
tel 322 2170
e-post turinfo@kunda.ee
<http://www.kunda.ee>

Muuseum asub 1898. aastal ehitatud teise tsemendivabriku kontoriks ehitatud hoones. Muuseumis vahendatakse olulist osa tööstuspärandil põhinevast ajaloost. Seal on võimalik tutvuda tsemendi leiutamise ja kasutusele võtmise looga, tsemendi tootmisega ning Kunda tsemendivabriku ajalooa. Muuseumis on Eesti kuulsuste käejäljed.

Tapa Muuseum

Mai pst 34, Tapa linn, 45106 Lääne-Virumaa
tel 322 0060
e-post tapa@tapamuuseum.ee
<http://www.tapamuuseum.ee>

Püsiekspositsioon annab ülevaate Tapast kui raudtee- ja sõjaväelinnast, vorstilinnast ning linna valitsemisest aegade vältel. Teise korruse näitusesaalis korraldatakse vahetatavaid näitusi, mis tutvustavad Tapaga seotud tähtpäevi.

Viru-Nigula Koduloomuuseum

Rataskaevu 1, Viru-Nigula, 44001 Lääne-Virumaa
tel 5331 5750 või 329 4538
<http://www.viru-nigula.ee>

Muuseum asub endises pastoraadis. Ekspositsiooni kuuluvad väljapanekud kirikumõisa ajaloost, haridus- ja kultuurielust alates 19. sajandist, Vabadussõjast, Teisest maailmasõjast ning kolhoosikorrast. Näha saab rannaküladest pärit peremärke ja kalapüügivahendeid.

SA Virumaa Muuseumid

Tallinna 3a, 44306 Rakvere
tel 322 5500
e-post info@svm.ee
<http://www.svm.ee>

SA Virumaa Muuseumidel on kuus muuseumiüksust:

Toolse ordulinnus

Kontaktisik Uno Trumm
tel 5341 4433
e-post uno@svm.ee

Aardejaht rühmadele ettetellimisel.

Rakvere linnakodaniku majamuuseum

Kontaktisik Tiiu Veintrop
tel 324 4248
e-post info@svm.ee

Linnakodaniku elamine on näitus, mis annab ülevaate elust Rakveres 19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses: rätsepa töötuba, mänguasjade tuba, pööningul on näitus lindudest, hoovimajas asub kingsepa töötuba ja eluruum, pesuköök.

Karepa Sagritsa muuseum

Kontaktisik Teet Veispak
tel 5387 8897
e-post sagritsamuuseum@svm.ee

Elutoas ja ateljees on näitused Richard Sagritsa loomingust. Silmuköögis on välja pandud silmupüügivahendid. Rehetoas eksponeeritakse ajutisi kunstiväljapanekuid.

Rakvere näitusemaja

Tallinna 3, 44306 Rakvere
Kontaktisik Silvi Pahkpuu
tel 322 5503
e-post info@svm.ee

Püsiekspositsioonid: „Rakvere rentei – Virumaa vanim rahaasutus” on näitus käibel olnud rahadest; „Spiritus Destillatus” annab ülevaate piirituse avastamisest, selle levikust, toorainest ja tehnoloogiast. Näitused vahelduvad ning on erineva kestusega, aga kõik on omamoodi huvitavad.

Rakvere linnus

Kontaktisik Helina Piho

tel 5333 8160; 322 5502

e-post linnus@svm.ee

<http://www.rakverelinnus.ee>

16. sajandi linnuse eluolu kujutav teemapark, kus on võimalikud mitmesugused tegevused: vibu- ja ammulaskmine, musta püssirohu valmistamine, tutvumine ajalooa, mõõkade näitus, ratsutamine, ravitsemine. On võimalus käia piinakambris, surmatoas ja põrgus.

Palmse mõis

Palmse küla, Vihula vald, 4543 Lääne-Virumaa

tel 324 0070

e-post info@palmse.ee

<http://www.palmse.ee>

Terviklikult taastatud mõisakompleks imeilusate parkide, aedade ja ajalooliste hoonetega, kus saab tutvuda näituste, töökodade ning palmimajaga. Pakub suurepärase ülevaate Eesti mõisaelust ja -arhitektuurist sajandite vältel.

- NR NIMI**
- 1 Käsmu
  - 2 Altja küla
  - 3 Nõukogude piirivalvuri kää läbi hukkunute mälestusmärk Letipeal
  - 4 Kalame talu
  - 5 Toolse ordulinnus
  - 6 Sagadi mõis
  - 7 Näljakangur
  - 8 Palmse mõis
  - 9 Lahemaa rahvuspark
  - 10 Kunda tsemendivabrik
  - 11 Kunda Hiimägi ja kivi kalme
  - 12 Kunda Lammasmägi
  - 13 Kongla Anne mälestuskivi
  - 14 Maarja kabel
  - 15 Pada linnus
  - 16 Viitna kõrts
  - 17 Eestimaa rüütelkonna pealik Dellingshausen
  - 18 Pikaristi postijaam
  - 19 Kloodi linnamägi (Pahnimägi)
  - 20 Rakvere lihakombinaat
  - 21 Rakvere õigeusu kirik
  - 22 Rakvere keskväljak
  - 23 Rakvere tuuleveski
  - 24 Rakvere linnus – Tarvanpea kants
  - 25 Rakvere linnakodaniku maja
  - 26 Monument „Okaskroon“
  - 27 Kadrina kirik
  - 28 Vabadussõja ausammas Kadrinas
  - 29 Kadrina emakeeleausammas
  - 30 Mälestusmärk rahavabariigile
  - 31 Riigitegelase Otto Strandmani sünnikoht
  - 32 Napoleoni sõdade mälestusmärk
  - 33 Jäneda
  - 34 Moe viinavabrik
  - 35 Lasila mõis
  - 36 Porkuni piiskopilinnus
  - 37 Porkuni lahingupaik
  - 38 Roela mõis
  - 39 Metsavenna punker Avispeal
  - 40 Muuga mõis
  - 41 Vao tornlinnus
  - 42 Kiltsi mõis
  - 43 Struve meridiaankaare Simuna–Võivere baasjoone otspunktid

ISBN 978-9949-9276-6-1

9 789949 927661

1:300 000 REGIO
KL-11-074 © 2012 www.regio.ee/kaardid